МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІНЖЕНЕРНИЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ

Кафедра інформаційної економіки, підприємництва та фінансів
(повна назва кафедри)

Кваліфікаційна робота

другий (магістерський)
(рівень вищої освіти)

на тему: **ДЕСТАБІЛІЗУЮЧІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА СИСТЕМУ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ В УМОВАХ ВІЙНИ**

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.0723-удмф-д
спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та
(код і назва спеціальності)
страхування»
Тарусов Д.І.

освітньої програми управління державними та місцевими фінансами

спеціалізації_____
(код і назва спеціалізації)

_____
(ініціали та прізвище)

Керівник професор кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів,
д.е.н., проф. Метеленко Н.Г.
(посада, вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

Рецензент доцент кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів, к.е.н, доц.
Сіліна І.В.
(посада, вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

Запоріжжя
2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІНЖЕНЕРНИЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
ім. Ю.М. ПОТЕБНІ

Кафедра інформаційної економіки, підприємництва та фінансів
Рівень вищої освіти другий (магістерський)
Спеціальність 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»
(код та назва)
Освітня програма Управління державними та місцевими фінансами
(код та назва)
Спеціалізація _____
(код та назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри *д.е.н., проф.*
Клопов І.О.

«____» _____2024 року

З А В Д А Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТА

Тарусова Дмитра Ігоровича
(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи (проєкту) Дестабілізуючі чинники впливу на систему державних фінансів в умовах війни
керівник роботи Метеленко Н.Г., *д.е.н.*
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)
затверджені наказом ЗНУ від «28» лютого 2024 року № 358-с
2. Строк подання студентом роботи _12.11.2024 р.__
3. Вихідні дані до роботи *Публічна інформація, що досліджується в роботі; статистичні макроекономічні дослідження. Фахові періодичні видання. Наукові роботи. Публічна інформація за темою. Відкриті джерела інформації*
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити)_____
Теоретична частина. Досліджено теоретичні та законодавчі основи формування системи державних фінансів під час війни.
Аналітична частина. Проаналізовано дестабілізуючі чинники впливу на бюджетні процеси під час повномасштабної війни в Україні.
Проєктна частина. Обгрунтовано заходи з удосконалення управління державними фінансами в напрямку стабілізації бюджетного процесу під час війни та повоєнного відновлення.
5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень):
Рис. 1.1. Лідери – країни з найбільшою грошовою допомогою Україні. Рис. 1.2. Лідери – країни з найвищим співвідношенням виділеної допомоги Україні до ВВП країн. Рис. 1.3.

Зміни в бюджетному та податковому законодавстві на період війни (станом на 2023 р.). Рис. 1.4. Принципи бюджетної політики воєнного часу, що увійшли до процесу бюджетного планування 2024 року. Рис. 2.1. Динаміка оформлення транзитних декларацій у системі NCTS з 01.10.2022 р. до 30.09.2024 р. Рис. 2.2. Структура надходжень до Державного бюджету впродовж за 9 місяців 2024 року. Рис. 2.3. Баланс ризиків базового прогнозу НБУ на період 2024 – 2026 рр. Рис. 2.4. Динаміка частки місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету України. Рис. 2.5. Структура взаємоз'вязку між доходами Державного бюджету надходженнями місцевих бюджетів. Рис. 2.6. Порівняльна оцінка надходжень місцевих бюджетів впродовж періоду 9 місяців 2023 – 9 місяців 2024 р.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	*Метеленко Н.Г., професор кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів, д.е.н.*		
2	*Метеленко Н.Г., професор кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів, д.е.н.*		
3	*Метеленко Н.Г., професор кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів, д.е.н.*		

7. Дата видачі завдання 03.09.2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	*Дослідження формування системи державних фінансів під час війни*		
2	*Огляд джерел інформації з законодавчих та нормативно – правових засад щодо формування системи державних фінансів*		
3	*Збір даних та опрацювання публічної інформації щодо формування системи державних фінансів в Україні*		
4	*Дослідження дестабілізуючих чинників впливу на бюджетні процеси під час повномасштабної війни в Україні*		
5	*Удосконалення управління державними фінансами в напрямку стабілізації бюджетного процесу під час війни та повоєнного відновлення*		

Студент _____ Тарусов Д.І.
(підпис) (ініціали та прізвище)

Керівник роботи (проєкту) _____ _____Метеленко Н.Г.____
(підпис) (ініціали та прізвище)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ _____Сіліна І.В._____
(підпис) (ініціали та прізвище)

АНОТАЦІЯ

Тарусов Д.І. Кваліфікаційна робота магістра «Дестабілізуючі чинники впливу на систему державних фінансів в умовах війни»: 105 стор., 10 рис., 6 табл., 52 джерел.

Ключові слова: ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ, БЮДЖЕТНИЙ ПРОЦЕС, ДЕСТАБІЛІЗУЮЧІ ЧИННИКИ, БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА

Обгрунтовано теоретичні та законодавчі основи формування системи державних фінансів під час війни. Виконано дослідження дестабілізуючих чинників впливу на бюджетні процеси під час повномасштабної війни в Україні. Запропоновано заходи, що спрямовані на удосконалення управління державними фінансами в напрямку стабілізації бюджетного процесу під час війни та повоєнного відновлення.

ABSTRACT

Tarausov D.I. Master's qualification work «Destabilizing factors of influence on the public finance system in war»: 105 pages, 10 Fig., 6 Table, 52 sources.

Keywords: PUBLIC FINANCES, BUDGETARY PROCESS, DESTABILIZING FACTORS, BUDGETARY POLICY

The theoretical and legislative bases of formation of the public finance system during the war are substantiated. The study of destabilizing factors of influencing budgetary processes during a full-scale war in Ukraine has been completed. Measures aimed at improving the management of public finances in the direction of stabilizing the budget process during the war and post -war recovery.

ЗМІСТ

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ …… 2

РЕФЕРАТ …….. 4

ABSTRACT…….. 4

ВСТУП…….. 6

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ТА ЗАКОНОДАВЧІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ ……. 10

1.1. Фінансова система України: кризи на початок повномасштабної війни 2022 р..…… 10

1.2. Чинники впливу війни на державні фінанси та систему управління…… 10

1.3. Принципи бюджетної політики воєнного часу та повоєнного відновлення..... 22

РОЗДІЛ 2 ДЕСТАБІЛІЗУЮЧІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА БЮДЖЕТНІ ПРОЦЕСИ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ ...…. 31

2.1. Державне фінансове управління: тенденції, трансформації державного бюджету в умовах впливу ризиків війни …… 31

2.2. Вплив війни та бюджетних новацій на формування місцевих бюджетів ……..…….. 53

2.3. . Дестабілізуючі чинники впливу на бюджети територіальних громад під час війни: експертне дослідження..……. 61

РОЗДІЛ 3 УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМИ ФІНАНСАМИ В НАПРЯМКУ СТАБІЛІЗАЦІЇ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕСУ ПІД ЧАС ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ…… 71

3.1. Моніторинг кономічних наслідків війни у напрямку стабілізації бюджетної політики ……..…….. 71

3.2. Формування конкурентних переваг відновлення в повоєнному періоді на підставі обгрунтування економічних наслідків війни…….. 81

3.3. Вектори відновлення промисловості як стратегічний пріоритет стабілізації бюджетного процесу…….. 86

ВИСНОВКИ……. 100

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…… 107

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Воєнний стан є викликом для будь-якої країни, який суттєво впливає на її економічну стабільність, бюджетну систему, фінансову політику та управління ресурсами. Україна, перебуваючи у стані військової агресії, змушена проводити масштабні трансформації у фінансовому секторі та управлінських процесах для забезпечення стійкості економіки. Фінансова система країни стикається з такими викликами: зростання витрат на оборону і соціальний захист населення; зниження податкових надходжень; залежність від зовнішньої фінансової допомоги; інфляційний тиск та валютна нестабільність; недостатня прозорість фінансових процесів. Всі ці виклики є дестабілізуючими чинниками впливу на систему державних фінансів. Взагалі, соціально-економічний розвиток держави, рівень добробуту населення, темпи реформування та модернізації економіки залежать від ефективності управління державними фінансами, головними ланками яких є державний та місцеві бюджети. Наявність достатніх бюджетних коштів є першоджерелом розвитку й удосконалення соціально-економічного життя. Звертаємо увагу на те, що в умовах повномасштабної військової агресії росії проти України суттєво скоротилися можливості збирати надходження до бюджетів, а видатки почали стрімко зростати. Це призвело до значних дисбалансів державних фінансів й викликало зростання дефіциту державного бюджету, покривати який доводиться сьогодні переважно із зовнішніх джерел. Загострення проблеми накопичення державного боргу, пошук шляхів зменшення боргового навантаження на державний бюджет України робить означену проблему надзвичайно актуальною. Тому, на нашу переконливу думку, систематизація дестабілізуючих чинників впливу на систему державних фінансів в умовах війни є важливим науковим завданням сьогодні і у період відновлення України.

Внаслідок війни значний тиск відбувся на економіку України, адже усі фінансові ресурси необхідно було спрямовувати на обороноздатність, тисячі людей залишилися без роботи та домівок, мільйони людей змушені були переселятися у безпечні місця для життя, велика кількість підприємств припинила своє функціонування, об'єкти критичної інфраструктури опинилися під загрозою знищення; необхідні значні кошти на відновлення інфраструктури та житла громадянам. Окупація окремих територій призвела до втрати робочих місць, зменшення податкових надходжень через ліквідацію чи знищення низки підприємств, саме тому запроваджено вимушені радикальні економічні реформи, щоб втримати економічну ситуацію в країні та продовжувати підсилення обороноздатності, які потребують постійного моніторингу та удосконалення в напрямку фінансової стабілізації в країні, що є також актуальним науковим завданням, яке потребує вирішення.

Об'єкт дослідження магістерської роботи – процеси управління дестабілізуючими чинниками впливу на систему державних фінансів під час війни.

Предмет дослідження – сукупність теоретичних та практичних аспектів з управління дестабілізуючими чинниками впливу на систему державних фінансів під час війни в Україні.

Мета магістерської роботи – розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення управління державними фінансами в напрямку стабілізації бюджетного процесу під час війни та повоєнного відновлення.

Для досягнення зазначеної мети в магістерській роботі ***вирішено наступні завдання***:

– досліджено фінансову систему України та чинники впливу війни на державні фінанси та систему управління;

– досліджено принципи бюджетної політики воєнного часу;

– досліджено тенденції, трансформації державного бюджету в умовах впливу ризиків війни;

– виконано аналіз впливу війни та бюджетних новацій на формування місцевих бюджетів;

– проаналізовано дестабілізуючі чинники впливу на бюджети територіальних громад під час війни;

– запропоновано заходи з удосконалення управління державними фінансами в напрямку стабілізації бюджетного процесу під час війни та повоєнного відновлення.

В магістерській роботі використано такі загальнонаукові і спеціальні методи дослідження: діалектичний метод і метод спостережень, методи критичного та порівняльного аналізу і синтезу, системний підхід, ситуаційний підхід.

Наукова новизна одержаних результатів магістерського дослідження полягає у наступному:

– ***удосконалено*** теоретичний підхід до моніторингу економічних наслідків війни, який передбачає формування раціональних та стратегічних напрямків використання міжнародної допомоги;

– ***набув подальшого розвитку*** процес формування конкурентних переваг у напрямку відновлення промисловості як стратегічного пріоритету стабілізації бюджетного процесу в Україні.

Інформаційною базою магістерської роботи є методичні та наукові праці з теми дослідження, нормативні та законодавчі акти України, статистична інформація.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що результати магістерського дослідження пройшли апробацію на Міжнародній науково-практичній конференції «Формування концепції цифрової трансформації та соціально-відповідального цифрового громадянина у контексті європейського досвіду» (м. Запоріжжя), 21 – 22 листопада 2024 р., тема тез доповіді «Дестабілізуючі впливи на фінансово-економічну безпеку в умовах повномасштабної війни в Україні».

Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи 105 стор. Робота містить 10 рисунків, 6 таблиць. Список використаних джерел включає 52 найменування.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ЗАКОНОДАВЧІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ

1.1. Фінансова система України: кризи на початок повномасштабної війни 2022 р.

Воєнний стан є викликом для будь-якої країни, який суттєво впливає на її економічну стабільність, бюджетну систему, фінансову політику та управління ресурсами. Україна, перебуваючи у стані військової агресії, змушена проводити масштабні трансформації у фінансовому секторі та управлінських процесах для забезпечення стійкості економіки. Фінансова система країни стикається з такими викликами: зростання витрат на оборону і соціальний захист населення; зниження податкових надходжень; залежність від зовнішньої фінансової допомоги; інфляційний тиск та валютна нестабільність; недостатня прозорість фінансових процесів. Всі ці виклики є дестабілізуючими чинниками впливу на систему державних фінансів. Взагалі, соціально-економічний розвиток держави, рівень добробуту населення, темпи реформування та модернізації економіки залежать від ефективності управління державними фінансами, головними ланками яких є державний та місцеві бюджети. Наявність достатніх бюджетних коштів є першоджерелом розвитку й удосконалення соціально-економічного життя. Звертаємо увагу на те, що в умовах повномасштабної військової агресії росії проти України суттєво скоротилися можливості збирати надходження до бюджетів, а видатки почали стрімко зростати. Це призвело до значних дисбалансів державних фінансів й викликало зростання дефіциту державного бюджету, покривати який доводиться сьогодні переважно із зовнішніх джерел. Загострення проблеми накопичення державного боргу, пошук шляхів зменшення боргового навантаження на державний бюджет України робить означену проблему надзвичайно актуальною. Тому, на нашу переконливу

думку, систематизація дестабілізуючих чинників впливу на систему державних фінансів в умовах війни є важливим науковим завданням сьогодні і у період відновлення України.

Фінансова система України переживала не одну кризу; останньою масовою кризою був період 2014–2015 р., який ознаменувався Євромайданом, втечею президента з країни, анексією Криму та окупацією й введенням антитерористичної операції на Донбасі. Через ці події фінансова система України не витримала, кус долара сягнув позначки більше 30 грн. за 1 долар США, золотовалютні фонди були спустошені. Фінансова система України була не готовою до таких непередбачуваних подій. За допомогою підтримки іноземних партнерів, кредитів Світового банку, Міжнародного валютного фонду фінансова систему України з того часу почала відновлення та забезпечила певне економічне зростання країни. Але уже в 2020 р. перед фінансовою системою виникли нові труднощі викликані пандемією Covid-19 які Україна поступово подолала. Отже, так складається історично, що тільки економічна ситуація в країні починає відновлюватися одразу наступає нова криза; причиною нової та найбільш масштабної кризи стало повномасштабне вторгнення рф в Україну, яке розпочалося наприкінці лютого 2022 р. Воєнний стан, який діє з 24 лютого 2022 р. до сьогодні, завдає значних відбитків на фінансовому систему України і дослідження фінансової системи в умовах війни вимагає детального опрацювання та визначення впливу на процеси управління державними фінансами.

Внаслідок війни значний тиск відбувся на економіку України, адже усі фінансові ресурси необхідно було спрямовувати на обороноздатність, тисячі людей залишилися без роботи та домівок, мільйони людей змушені були переселятися у безпечні місця для життя, велика кількість підприємств припинила своє функціонування, об’єкти критичної інфраструктури опинилися під загрозою знищення; необхідні значні кошти на відновлення інфраструктури та житла громадянам. Окупація окремих територій призвела до втрати робочих місць, зменшення податкових надходжень через

ліквідацію чи знищення низки підприємств, саме тому урядом запроваджено вимушені радикальні економічні реформи, щоб втримати економічну ситуацію в країні та продовжувати підсилення обороноздатності.

Фінансова система України доволі швидко, як це могло бути можливим, адаптувалась до військових умов, адже витримала найбільший удар за період незалежності. Цього вдалося досягти завдяки злагодженій роботі Уряду, зокрема, Міністерству фінансів України, Національному банку України, податковій та митній службі України, яким працювали як єдиний механізм і налагодили основні фінансові процеси в умовах війни.

Так, незважаючи на війну в Україні банки продовжують працювати, ліквідність банківської системи висока, не має кризи банківської системи, яка була в 2014–2015 рр.; безготівкові розрахунки працюють, готівковий обіг забезпечений по всім регіонам, де не йдуть активні бойові дії, виплачуються соціальні виплати найбільш вразливим верствам населення, потреби Збройних Сил України фінансуються у 100% обсязі.

Постійно ведеться активна та постійна робота по отриманню екстреної допомоги від МВФ та інших міжнародних фінансових інстанцій. Усе це свідчить про організовану та швидку адаптацію фінансової системи України до умов воєнного стану. Безсумнівно помітні й негативні зміни, зокрема через падіння курсу валюти, але її зниження склало не критичні 10%, жодна фінансова система не могли вийти без втрат в умовах війни. Важливо, що в Україні вдалося втримати економіку й вона повністю не знищена, а продовжує функціонування, виконує зобов’язання. Всього цього вдалося домогтися завдяки оперативним та непопулярним рішенням, спрямованим на стабілізацію економічної ситуації.

Головні рішення НБУ стосувалися забезпечення безперебійної роботи банківської системи, стримування девальвації національної валюти та захисту від відпливу капіталу за кордон, у найшвидшому режимі прийняті рішення, які свого часу захистили Україну від негативніших наслідків.

Доцільно виділити декілька ключових рішень НБУ та МФУ, які дозволили стабілізувати фінансову систему України:

– обмеження зняття готівки до 100 тис. грн на добу для всіх, крім підприємств, які виконували мобілізаційні плани, а також мешканців, яким загрожувала окупація;

– фіксування курсу гривні до іноземних валют станом на 24 лютого 2022 року, а пізніше його коригування на 25%;

– заборона вільного продажу валюти (банки могли продавати валюту лише у тому обсязі, в якому придбали);

– мораторій на транскордонні перекази, окрім тих, що здійснюють від імені держави; заборона на нарахування пені через несплату в термін кредитів;

– збільшення облікової ставки з 10% до 25%;

– інтенсифікація зусиль по залученню грошової допомоги від міжнародних фінансових організацій;

– залучення коштів громадян через продаж військових облігацій, що дозволило фінансувати потреби ЗСУ тощо [1].

Тобто, фінансова система України виявилася стійкою до умов воєнного стану та змогла оперативно адаптуватися, завдяки фахівцям НБУ та Міністерства фінансів України, які продемонстрували високий професійний рівень. Їх рішення дозволили утворити міцний економічний фронт. Упродовж повномасштабної війни росії проти України обсяг сплачених урядом коштів за погашеннями внутрішніх боргових інструментів на 54 093,9 млн грн перевищує обсяг залучених коштів до державного бюджету на аукціонах із продажу ОВДП. Зокрема, з 24 лютого до 2 жовтня 2022 року уряд спрямував на погашення внутрішніх державних облігацій 149 216,0 млн грн, 1 539,4 млн дол. США та 168,0 млн євро. Натомість залучив від розміщення внутрішніх боргових інструментів на аукціонах – 100 161,4 млн грн, 974,3 млн дол. США та 468,4 млн. євро. Перевага придбання військових облігацій в тому, що заробіток не оподатковується, на відміну від депозитних

вкладів банківських та фінансових установ. Тобто особа не сплачує податок на прибуток та військовий збір [2].

Що стосується бюджетно-податкової сфери, то вона зазнала значних втрат. Бюджет недорахував надходження великої частини коштів через окупацію окремих територій та припинення діяльності значної кількості підприємств. Стабілізувати ситуацію вдалося завдяки великому бізнесу, який відгукнувся на проблеми та погодився перераховувати авансові податкові платежі. Наразі актуальним питанням є фінансове облаштування всіх рівнів бюджетної системи та забезпечення їх соціально-економічного розвитку [3, с. 67]. Для підтримки бізнесу, який є головним платником податків була запущена масова програма релокації (переміщення) підприємств у безпечні місця, що дозволило продовжити діяльність окремих підприємств, відповідно, створити робочі місця та продовжити сплачувати податки. Завдяки цьому продовжило своє функціонування близько 500 підприємств. Також Україна впровадила низку програм, спрямовану для фінансову підтримку бізнесу, зокрема через отримання міжнародних грантів, «дешевих» кредитів, співфінансування на умовах державно-приватного партнерства тощо. Підприємства і сьогодні є головним локомотивом розвитку національної економіки через створення робочих місць, сплати податкових платежів [4]. Слід зазначити, що РНБУ 15 квітня 2022 р. ухвалила «Основні засади грошово-кредитної політики на період воєнного стану», що діятимуть до нормалізації функціонування економіки й фінансової системи. Документ передбачає, зокрема:

– фінансування з боку регулятора лише критичних видатків Уряду та якнайшвидшу повну відмову від цього інструменту з метою уникнення фіскального домінування та високої інфляції, зниження довіри до НБУ, ускладнення процесу євроінтеграції України та співпраці з міжнародними фінансовими донорами;

– збереження власної інституційної, фінансової та операційної незалежності регулятора для належного виконання ним власних функцій;

– подальшу підтримку стабільної роботи банківської системи;

– активну протидію агресії на фінансовому фронті;

– сприяння розв’язанню проблем українських біженців;

– сприяння залученню зовнішнього фінансування й запровадження реформ в Україні [5].

У період дії воєнного стану, незважаючи на значне ускладнення ситуації в бюджетній сфері, Україна продовжує виконувати свої боргові зобов’язання. Для цього створено Фонд обслуговування та погашення державного боргу. У березні 2022 р. Україна здійснила платіж у сумі 292 млн дол. США за єврооблігаціями, деномінованими в доларах, термін погашення яких спливає у вересні поточного року. Надалі Україна домоглася відстрочки від погашення державного боргу на рік, що дозволило убезпечити країну від дефолту. З державним бюджетним дефіцитом уряд країни боровся завдяки надходженню міжнародної фінансової допомоги. Це дозволяє зменшити тиск на державний бюджет країни та покрити його дефіцит. Так, з початку війни надходження від іноземної допомоги дозволило покрити близько 55% усіх витрат бюджету. До фінансової допомогти Україні долучилися велика кількість фінансових міжнародних організацій та уряди інших країн (Канада, США, Італія, Велика Британія, Франція тощо). Саме зовнішнє фінансування стало одним з головних факторів макростабільності в Україні [3].

Допомога стосувалась не лише грошових коштів, також було враховано дипломатичні кроки, які наведені в табл. 1.1. (рис. 1.1). Усі країни зі списку надавали Україні базову підтримку та підтримували в ООН, запровадили санкції проти росії та брали активну участь у самітах «Рамштайну». Що стосується грошової підтримки, то на першому місці у списку очікувано США з 44,5 млрд євро (табл. 1.1), за яким пішли Німеччина, Велика Британія, Польща з 7,7 млрд євро; 6,6 млрд євро та 5,1 млрд євро, відповідно. З точки зору співвідношення виділеної допомоги до ВВП країн, то п’ятірка лідерів помітно змінюється; на перше місце вийшла Естонія (1,13%), а за нею йдуть Латвія (1,03%), Польща (0,88%), Литва (0,55%).

Таблиця 1.1- Рейтинг країн світу, що надали найбільшу допомогу Україні

Країна	Визнання геноциду Росії проти України	Вислано російських дипломатів з країни	Допомога Україні та біженцям € млрд.	Допомога Україні % ВВП
Польща	Так	45	5,1	0,88
Естонія	Так	17	0,3	1,33
Латвія	Так	16	0,3	1,03
США	Так	12	44,5	0,22
Литва	Так	5	0,3	0,55
Португалія	Так	10	0,5	0,24
Велика Британія	Частково	у 2018 році 23	6,6	0,25
Італія	Частково	30	2,8	0,15
Іспанія	Частково	25	2,3	0,19
Словаччина	Частково	38	0,4	0,43
Чехія	Так	1	1,2	0,49
Франція	У спільних заявах	41	4,1	0,16
Канада	Так	у 2018 році 4	3,0	0,19
Нідерланди	У спільних заявах	17	1,8	0,20
Болгарія	У спільних заявах	81	0,2	0,29
Данія	У спільних заявах	15	0,8	0,22
Німеччина	У спільних заявах	40	7,6	0,20
Норвегія	У спільних заявах	3	1,3	0,37
Румунія	У спільних заявах	10	0,4	0,15
Словенія	У спільних заявах	33	0,1	0,19

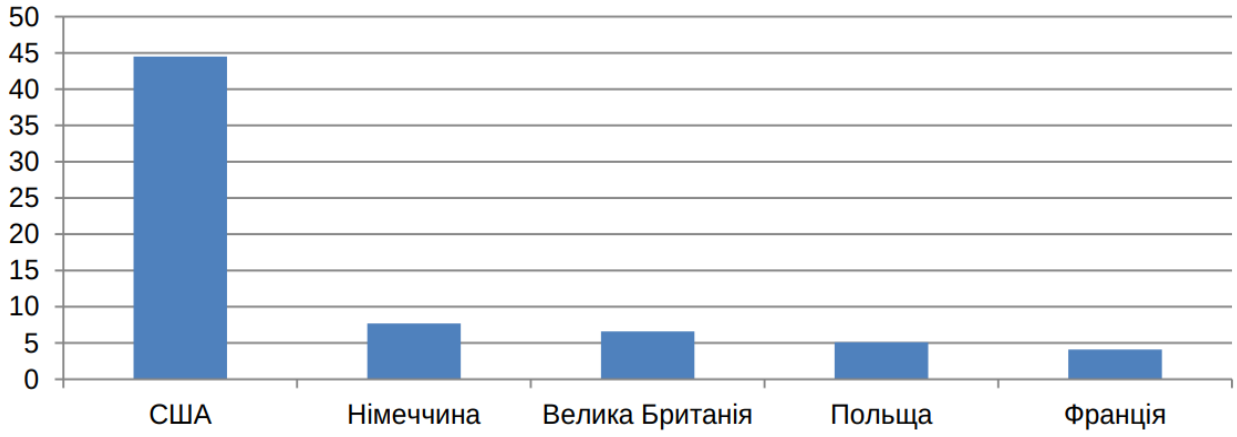

Рисунок 1.1 - Лідери – країни з найбільшою грошовою допомогою Україні

П’ятірку лідерів замикає Чехія з показником 0,49% (рис. 1.2). МВФ у зв’язку зі збройним нападом рф виділив екстрену фінансову допомогу в розмірі 1,4 млрд дол США через інструмент прискореного фінансування. Кошти були спрямовані на фінансування першочергових витрат та нагальних потреб платіжного балансу.

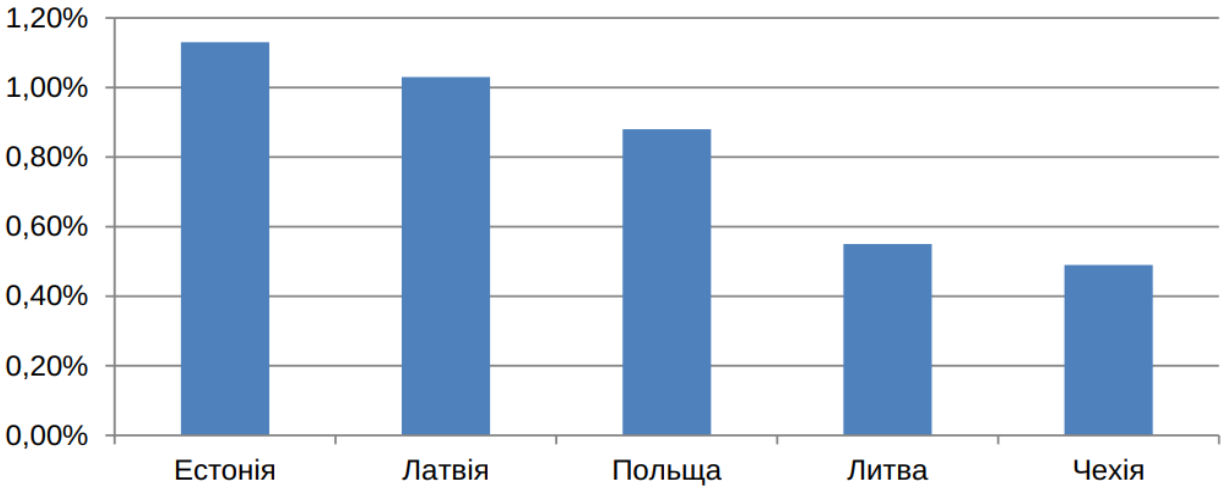

Рисунок 1.2 - Лідери – країни з найвищим співвідношенням виділеної допомоги Україні до ВВП країн

У вересні 2022 р. МВФ виділив ще додаткових 1,4 млрд доларів. Європейський Союз з початку року підтримав Україну на суму 19 млрд євро. Світовий банки залучив допомоги Україні на суму 13 мільярдів доларів. Допомога Світовим банком дозволила Україні продовжити надання важливих державних послуг населенню та допомогла зменшити вплив значних людських та економічних втрат, спричинених війною. Процеси фінансової допомоги продовжуються до сьогодні.

Отже, фінансова система України в умовах війни зіткнулася з найбільшими труднощами, які призвели до суттєвих втрат, водночас, фінансова система себе показала дієвою та міцною й змогла втриматися у перші дні війни, швидко адаптуватися до воєнного стану та продовжила розвиток економіки. Напрямками реформування фінансової системи в умовах війни мають стати [2; 5; 6]: ефективне управління податковими ризиками; розвиток державного внутрішнього фінансового контролю; підвищення прозорості бюджету; реформування бухгалтерського обліку та аудиту; підвищення ефективності розподілу та використання бюджетних коштів за рахунок впровадження середньострокового бюджетного планування, розвитку програмно-цільового методу у бюджетному процесі; удосконалення

міжбюджетних відносин; підвищення інституційної спроможності Міністерства фінансів України; верифікація державних виплат; моніторинг адміністрування Державною податковою службою України баз даних та інформаційних ресурсів; спрощення, побудова ефективної, справедливої податкової та митної систем, що сприяють економічному розвитку та відповідають стандартам Європейського Союзу.

1.2. Чинники впливу війни на державні фінанси та систему управління

Попри наявні дослідження щодо трансформації державних фінансів у кризових умовах, залишаються нерозкритими або недостатньо вивченими наступні аспекти: інструменти фінансової стабілізації під час воєнних конфліктів; вплив міжнародної фінансової допомоги на стійкість бюджету; роль стратегічного управління ризиками; адаптація до залежності від зовнішнього фінансування; забезпечення транспарентності та антикорупційних заходів.

Досягнення фінансової стабільності й ефективного управління ресурсами під час військової агресії вимагає глибокого аналізу та розробки стратегічних заходів, здатних забезпечити адаптацію до нових умов. Трансформація фінансової системи та менеджменту держави є комплексним процесом, що передбачає глибокі зміни й реформи у фінансовій сфері та системі управління [7]. Основна мета цього процесу полягає в удосконаленні управління державними ресурсами, забезпеченні фінансової стабільності та раціональному використанні фінансів і інших ресурсів для досягнення стратегічних цілей. Ці зміни охоплюють широкий спектр напрямів і заходів, спрямованих на посилення стійкості фінансової системи країни. Трансформація фінансової системи та управління в Україні в умовах воєнного стану включає аналіз і врахування таких ключових аспектів (табл. 1.2).

Таблиця 1.2 - Трансформація фінансової системи та менеджменту в умовах воєнного стану [7 – 10]

№	Аспект	Характеристика
1	Реформування фінансових процесів	перегляд і оптимізацію фінансових процедур, бюджетування, оподаткування та контролю за видатками відповідно до нових умов воєнного стану
2	Перебудова системи управління	створення нових структур управління, удосконалення системи моніторингу та звітності, а також підвищення відповідальності державних службовців
3	Модернізація фінансових інструментів	залучення додаткових інвестицій, емісію облігацій на оборону, реформування банківської системи
4	Забезпечення фінансової стійкості та стабільності	збереження фінансової стабільності, забезпечення достатнього фінансування для оборони та соціальних потреб, а також запобігання фінансовим кризам і втратам
5	Підвищення транспарентності та відкритості фінансової системи	забезпечення чесного та відкритого використання фінансових ресурсів

Аспекти трансформації фінансів і менеджменту в умовах воєнного стану спрямовані на забезпечення фінансової стійкості держави та здатності ефективно протистояти викликам і загрозам, спричиненим воєнним конфліктом [9, с. 72]. Ці зміни є реакцією на значні трансформації, що відбуваються в економічній, соціальній, політичній сфері, тощо. Фінансова стійкість держави є однією з ключових основ її економічної та політичної стабільності. Досвід показує, що навіть найпотужніші економіки та політичні системи можуть стати вразливими перед фінансовими кризами, військовими конфліктами чи геополітичними потрясіннями [10, с. 25].

У 2022–2023 рр. доходи та видатки Державного бюджету України суттєво зросли: доходи збільшилися на 884,3 млрд грн, а видатки – на 1308,7 млрд грн (табл. 1.3). Це обумовлено значними витратами на оборону та фінансування соціально-економічних потреб у зв’язку з повномасштабним вторгненням. Пріоритетом стала переорієнтація ресурсів на військові потреби. У 2023 р. найбільші надходження (433,4 млрд грн, або 16,2% загальних доходів) надійшли від ЄС, урядів інших країн, міжнародних організацій та

донорів. Загальні доходи бюджету за січень–грудень 2023 р. становили 2672 млрд грн, що на 49,5% більше, ніж у 2022 р.

Таблиця 1.3 - Динаміка та структура доходів Державного бюджету у 2022 – 2023 рр., млрд грн [11]

Показник	2022 р.	2023 р.	Темп росту		Питома вага	
			%	млрд грн	2023, %	Зміна до 2022, у в.п.
Податкові надходження	949,8	1203,5	126,7	253.8	45,0	-8,1
Неподаткові надходження	346,6	991,6	286,1	645,0	37.1	17,7
Власні надходження бюджетних установ	235,2	812,4	345,5	577,2	30,4	17.3
Трансфери від ЄС, від іноземних держав і т.д.	481,1	433,4	-	-47,4	16,2	-10,7
Всього	**1787,7**	**2672,0**	**149,5**	**884,3**	**100,0**	**-**

Основне зростання забезпечили власні надходження (+577,2 млрд грн), ПДВ на імпорт (+113,1 млрд грн), акцизний податок (+65 млрд грн), податок на доходи фізичних осіб (+58,5 млрд грн) і податок на прибуток підприємств (+26,8 млрд грн). За 2023 рік видатки Державного бюджету України становили 4 014,4 млрд грн, що на 48,4% (або на 1308,7 млрд грн) більше, ніж за аналогічний період 2022 року (табл. 1.4).

Основними напрямами витрат стали оборона (52,3%), громадський порядок, безпека та судочинство (14,3%), а також соціальний захист і забезпечення (11,7%), що відображає виклики, спричинені повномасштабним вторгненням. У 2023 року бюджетний дефіцит України склав 1333,1 млрд грн, зокрема загального фонду – 1360,1 млрд грн. На погашення державного боргу витрачено 436,5 млрд грн, з яких 369,8 млрд грн – на внутрішній борг, 66,7 млрд грн – на зовнішній.

Війна значно порушила фінансову стабільність, спричинивши пріоритетні витрати на оборону та соціальну підтримку. Основними джерелами бюджету стали податкові надходження та зовнішня допомога. У 2024 році бюджет зорієнтований на підтримку ЗСУ, водночас передбачаючи ресурси для поступового відновлення країни. У рамках адаптації до викликів воєнного стану Національний банк України (НБУ) впровадив оновлені

«Основні засади грошово-кредитної політики, спрямовані на стабілізацію фінансового сектору» [13].

Таблиця 1.4 - Динаміка та структура видатків Державного бюджету України в період 2022 – 2023 рр., млрд грн [11, 12]

Показник	2022 р.	2023 р.	Темп росту		Питома вага	
			%	млрд грн	2023, %	Зміна до 2022, у в.п.
Загальнодержавні функції	44,1	48.5	110	4,4	1,2	-0,4
Борг та виплати за державними деривативами	158	247.6	156,8	90	6,2	0,3
Оборона	1143	2097	183,5	954,5	52.3	10
Громадський порядок та безпека	443,3	574	129,6	131,3	14,3	-2,1
Економічна діяльність	95.4	134,3	140,8	38,9	3 3	-0,2
Охорона природи	4,7	5,2	110,4	0,5	0,1	-,0,04
Житлово-комунальне господарство	0,5	8,4	-	7,8	0,2	0,2
Охорона здоров'я	184,3	179,3	97,3	-5	4,5	-2,3
Духовний та фізичний розвиток	11,1	11,8	106.9	0,8	0,3	-0,1
Освіта	58,5	60,5	103,3	1,9	1,5	-0,7
Соціальний захист	426	469,3	110,2	43.3	11,7	-4,1
Міжбюджетні трансфери	136,8	177,4	129,7	40,6	4,4	-0,6
Всього	**2705,7**	**4014**	**148,4**	**1308,7**	**100**	**-**

Значним поштовхом до цих змін стало визнання військової агресії як чинника, що підриває ефективність традиційних ринкових механізмів і посилює невизначеність Одним із ключових аспектів є проблема фінансової нестабільності. Зростання видатків на оборону та соціальний захист у межах обмеженого державного бюджету призвело до збільшення бюджетного дефіциту [14].Така ситуація вимагає ефективного управління грошовими потоками, пошуку додаткових джерел фінансування та виважених рішень, оскільки неконтрольовані витрати можуть стати причиною інфляції та зростання державного боргу [15]. Ще одним важливим викликом є нестабільність валютного ринку.

Воєнні дії призвели до стрімкого падіння курсу національної валюти та зниження обсягу валютних резервів. Це створило значні коливання на валютному ринку, що ускладнило планування фінансових операцій для

бізнесу. Зростаючі ризики вплинули на інвестиційну активність та міжнародну торгівлю: іноземні інвестори стали обережнішими, а експортери й імпортери зіткнулися з труднощами у прогнозуванні курсових змін [16]. Зростання потреби у стратегічному управлінні ризиками стало критичним у період воєнного стану. Значні фінансові та економічні ризики вимагають впровадження системного підходу до їх оцінки та управління [16]. Фінансовий менеджмент у таких умовах зосереджується на ідентифікації ризиків, їхньому аналізі та розробці заходів для їх мінімізації. Спрямування на стратегічне управління ризиками передбачає, що уряд повинен активно аналізувати потенційні загрози для фінансової стабільності країни, формувати ефективні плани для зменшення цих ризиків і швидко реагувати на можливі негативні сценарії. До ключових заходів у цьому напрямку належать диверсифікація джерел фінансування, створення та збереження фінансових резервів, укладання страхових угод і розробка стратегій фінансового захисту.

Отже, оцінка впливу воєнного стану на стійкість фінансової системи та управління державними фінансами України виявила суттєві зміни у фінансовому управлінні та використанні ресурсів. Різке збільшення видатків на оборону та соціальний захист на тлі обмеженого бюджету призвело до значного зростання дефіциту. Це поставило нагальну потребу у пошуку нових джерел фінансування, ефективному управлінні грошовими потоками та розробці рішень для мінімізації ризиків. Воєнна агресія також спричинила скорочення податкових надходжень, зростання державного боргу та посилення економічних труднощів. Ці обставини вплинули на ключові аспекти трансформації фінансової системи, включаючи підвищення залежності від зовнішніх джерел фінансування, обмеження банківської діяльності та зростання ролі НБУ у забезпеченні фінансової стабільності. Воєнний стан суттєво впливає на фінансову стійкість країни, вимагаючи впровадження системних змін у фінансовому менеджменті, а також активного управління ризиками. Для підтримки фінансової стабільності

важливо враховувати тенденції трансформації, розробляти адаптивні стратегії та вивчати найкращі практики у забезпеченні стійкості. Майбутні дослідження допоможуть глибше зрозуміти вплив воєнних конфліктів на фінансову систему. Це включає вивчення ефективних стратегій управління фінансами в умовах війни, аналіз міжнародних донорських програм, а також оптимізацію управління фінансовими ресурсами для забезпечення стабільності під час війни і період відновлення України.

1.3. Принципи бюджетної політики воєнного часу та повоєнного відновлення

Війна призвела до значних кількісних і структурних змін у бюджетній системі України, зокрема до зміни обсягу та структури доходів і видатків, адаптації та спрощення бюджетного законодавства, зростання обсягу бюджетного дефіциту, стрімкого нарощування державного боргу, гальмування реформи децентралізації. З метою забезпечення безперебійного функціонування економіки та підтримки малого бізнесу було внесено численні зміни до Бюджетного кодексу, а також прийнято низку нових законів і нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, більшість з яких залишаються чинними на період воєнного стану, а деякі з них – ще протягом року після війни. Зокрема, на період війни подальшої уніфікації зазнала спрощена система оподаткування, а деякі податки було скасовано, наприклад, податок на землю, акциз на паливо та екологічний податок. Місцевим органам влади було надано ширшу автоно-мію, зокрема щодо оприлюднення звітів про виконання місцевих бюджетів (рис. 1.3) [17].

Погоджуючись з думкою авторів [17], що податкові послаблення для бізнесу були виправданим кроком лише тимчасово, і вже найближчим часом для функціонуючих підприємств доцільно відновити звичайний режим оподаткування, щоб у держави та регіонів були внутрішні джерела надходжень, вважаємо що однаковий підхід у відновленні режиму

оподаткування не може бути застосований до різних регіонів, які перебувають у стані війни та потерпають від руйнувань.

Бюджетний кодекс	Нормативні акти Кабінету Міністрів України	Закони України
• Дозвіл на перевищення розміру резервного фонду бюджету понад 1 % • Зняття обмежень щодо захищених видатків • Право передачі коштів зі спеціального до загального фонду • Скасування обов'язкової публікації звітів місцевих бюджетів • Дозвіл на спрямування залишків освітніх субвенцій на територону та захист населення	• Визначення особливостей виконання місцевих бюджетів • Зміни в казначейському обслуговуванні • Спрощення процесу публічних закупівель • Спрощення процедури затвердження фінансових документів	• Спрощення механізму оподаткування 3 групи • Запровадження добровільної сплати ЄСВ для 1-2 груп і відсутність пені • Скасування плати за землю та екологічного податку • Скасування паливного акцизу • Запровадження регулювання місцевих податків і зборів сільськими / міськими радами

Рисунок 1.3 - Зміни в бюджетному та податковому законодавстві на період війни (станом на 2023 р.)

Потрібно також створити всі передумови для збереження спрощеної системи оподаткування і безперебійного функціонування малого та середнього бізнесу, зокрема систему консультаційної, податкової, кредитної підтримки в поєднанні з тимчасовою повною забороною перевірок з боку контролюючих органів. Також важливо не нехтувати практикою відновлення країн світу після таких повномасштабних війн, яку сьогодні переживає Україна (табл. 1.5).

Очевидно, що відбудова країни неможлива без налагодження ефективного й прозорого бюджетного процесу. Досвід повоєнного відновлення бюджетної системи можна запозичити в країн, які успішно пройшли цей шлях, зокрема Польща, Ізраїль, Грузія, Німеччина, Японія. Отже, Україна може як запозичити певні інструменти впливу з досвіду кожної зазначеної вище країни, так і сформувати свої особливі рішення в бюджетній сфері, які сприятимуть швидкому відновленню економіки.

На нашу думку, вже під час війни потрібно затвердити і втілювати стратегічну концепцію відновлення, яка передбачатиме оновлення та створення виробничих потужностей (насамперед у ВПК), спрямованих на експорт, залучення іноземних інвесторів та грантодавців шляхом створення

сприятливої законодавчої бази, подальшу розбудову транспарентної бюджетної системи та формування боргової політики, спрямованої на зменшення боргового навантаження.

Таблиця 1.5 -Досвід повоєнного відновлення країн світу

Країна	Заходи з післявоєнного відновлення в бюджетній сфері
Польща	– заборона випуску нової валюти в межах реформи шокової терапії – скасування податкових пільг для всіх компаній – ухвалення сприятливих для іноземних інвесторів законів – надання кредитів експортоорієнтованим компаніям
Ізраїль	– випуск державних облігацій – оптимізація витрат на оборону та зниження видатків на інші непріоритетні напрями – залучення іноземних інвестицій – стимулювання підприємництва шляхом зниження податків – розвиток ВПК
Грузія	– проведення реформи децентралізації – оптимізація видатків
Західна Німеччина	– випуск державних облігацій – спрямування найвагомішої частки видатків на розвиток підприємництва – створення програми «Велике будівництво»
Японія	– проведення податкової реформи – збільшення податків для населення – скорочення виплат підприємствам, приватизація та згодом їхня повна перебудова – залучення населення до фінансування державних промислових підприємств – обмеження випуску держоблігацій лише складними економічними ситуаціями

Принципи бюджетної політики, які закладено у процес бюджетного планування 2024 року представлено на рис. 1.4.

Принципи бюджетної політики уряду у воєнний час			
Реалістичний	**Прозорий**	**З чітко визначеними пріоритетами**	**Розрахований на майбутнє зростання**
Уряд не надуває і не приховує доходи. Всі видатки мають бути підтверджені доходами. Це запорука збалансо-ваності бюджету. Бюджетні доходи відображають те, які надходження реально зможе забезпечити наступного року економіка без тотального підвищення податків	Прогноз доходів бюджету має бути перевірений та підтверджений незалежними експертами та представниками громадянського суспільства. Це робить процес бюджетування справді прозорим	Уряд відмовився від хибної практики розпорошування бюджетних коштів на сотні програм, коли жодна не отримувала належного фінансування. Визначено конкретні сфери пріоритетної уваги та фінансування – обороноздатність, соціальні стандарти, освіта, охорона здоров'я, дипломатія, АПК, Дорожній фонд, енергоефективність	Уряд перейшов на середньострокове публічне планування бюджету. Основні бюджетні параметри розраховані на найближчі три роки з прогнозом на поступове зростання і відновлення економіки

Рисунок 1.4 - Принципи бюджетної політики воєнного часу, що увійшли до процесу бюджетного планування 2024 року

Розвиток експортоорієнтованого виробництва позитивно вплине на обсяги надходжень до бюджету та дасть змогу зменшити податкове навантаження на малий та середній бізнес. Значний потенціал в Україні має розвиток ВПК, продукція якого може бути спрямована як на експорт, так і для внутрішнього використання. Вже сьогодні на тлі нападу росії на Україну спостерігається збільшення світового попиту на озброєння, який залишатиметься на високому рівні і протягом наступного десятиліття через нестабільну політичну ситуацію у світі. Доцільним є застосування різних способів залучення інвесторів у постраждалі від війни та економічно слабкі регіони, зокрема тимчасового звільнення інвесторів, що вкладають кошти у виробництва, від деяких податків, наприклад від податку на нерухомість і податку на землю, частково від податку на прибуток. Варто згадати успішний приклад Польщі: поділ на зони за інвестиційною привабливістю, діяльність на частині з яких передбачає нарахування пільг. Це означає, що 40–70 % інвестицій у підприємства у східній частині Польщі повертаються у вигляді податкових пільг протягом певного періоду часу. Виробництва ж, розташовані на західних землях, таких пільг не мають. Таке рішення підвищило довіру інвесторів, а також пожвавило економічно слабкіші регіони.

Ми вважаємо, що після завершення війни доцільно впроваджувати подібні механізми в Україні, завдяки чому східні регіони швидше повернуться до економічно активного життя та забезпечуватимуть надходження до бюджетів. Крім того, обов’язковою умовою успішного ведення бізнесу та залучення інвестицій є створення логістичних вузлів, відновлення торговельних шляхів та збільшення видатків на транс портне сполучення, що сприятиме збільшенню обсягів українського експорту. Одним із важливих напрямів оздоровлення державних фінансів має бути зменшення боргового навантаження на бюджет та зниження ризику суверенного боргу. Регламентований і обмежений випуск ОВДП, зокрема військових облігацій, є оптимальним рішенням під час війни, але після її

закінчення варто буде призупинити випуск будь-яких державних облігацій на певний період часу та виплачувати надані раніше зобов'я зання. Альтернативою борговому фінансуванню можуть бути гранти та спільні проєкти, а також фандрейзингові ініціативи. Одним із джерел погашення державної заборгованості має бути виплата репарацій росією за завдані руйнування або привласнення активів юридичних та фізичних осіб, що потрапили під санкції і були заморожені міжнародними організаціями. Результативним способом залучення фінансових ресурсів є створення фандрейзингових платформ, які акумулюють кошти всередині країни і поза її межами.

Неодмінною умовою повоєнного розвитку регіонів є продовження реформи децентралізації для надання місцевим органам влади автономії та стимулювання пошуку додаткових джерел фінансування, зокрема іноземних інвестицій, кредитів і грантів на окремі проєкти. Подальшого вирішення потребує проблема невідповідності рівня децентралізації доходів (близько 20 %) та видатків (близько 40 %) місцевих бюджетів [18]. Запорукою ефективності фінансового менеджменту в регіонах є підвищення кваліфікації органів місцевого самоуправління, яке має бути організовано на державному рівні із залученням міжнародних фахівців. Про це, зокрема, свідчить нездатність більшості громад самостійно залучати кошти або оптимізувати видатки в умовах дефіцитності бюджету. Важливою є і співпраця територіальних громад з метою обміну досвідом як всередині регіону, так і з громадами інших регіонів та з іноземними громадами. В такий спосіб можна сприяти конкуренції серед громад за залучені ресурси, а отже їх результативному використанню.

Стосовно оздоровлення державних фінансів, зокрема бюджетної системи, не можна не згадати і важливість розвитку діджиталізації, яка базується на тому, що прозорі цифрові рішення можуть у довгостроковій перспективі знизити корупційні ризики, а використання інноваційних технологій є потужним інструментом для максимізації корисності в умовах

обмеженого ресурсу. Діджиталізація має одночасно охоплювати декілька важливих векторів. Зокрема, діджиталізація урядового та громадського секторів підвищує репутацію України на глобальному рівні та її місце в міжнародних рейтингах, поліпшує якість надання громадських послуг, спрощує й підвищує ефективність процесів, формує сприятливу інфраструктуру й забезпечує макроекономічну стабільність.

Розвиток ІТ-сектору безпосередньо впливає на експортну спроможність у сфері послуг, створює додаткові можливості для праце влаштування та є однією зі стратегічних конкурентоспроможних сфер економіки. Діджиталізація військового сектору є стратегічною необхідністю як під час, так і після війни як умова зовнішньої безпеки. Інтеграція глобального ринку в національну економіку передбачає також розвиток таких цифрових напрямів, як кібербезпека, хмарні середовища та штучний інтелект. Цифровізація може бути найефективнішим інструментом у бюджетному контролі, сприяючи вчасному ухваленню рішень державною і місцевою владою та забезпечуючи доступ громади до актуальної інформації, пов’язаної, наприклад, із бюджетними статтями витрат і бюджетним процесом загалом. Одразу після завершення війни варто відновити процес середньострокового бюджетного планування, адже він є запорукою стабільного розвитку бюджетної системи завдяки визначенню пріоритетних завдань та обсягів необхідних кош тів для їх виконання. Чітке розуміння напрямів розвитку бюджетної системи запобігає нецільовому використанню коштів і відволіканню ресурсів від пріоритетних програм. Середньострокове бюджетне планування забезпечить можливість створення довгострокової стратегі розвитку економіки, яка визначатиме модель економічного розвитку, необхідні для цього ресурси і реформи. На її основі варто сформувати і бюджетну стратегію, яка дасть змогу збалансувати доходи і видатки бюджету на декілька років з обов’язковою прив’язкою до запланованих реформ. Така стратегія повинна містити перелік реформ, їх пріоритетність, вартість розробки і реалізації та терміни впровадження [17].

Отже, економіка України, зокрема і бюджетна система, значною мірою постраждала від війни та зазнала значних руйнівних змін. Здолати негативні наслідки можна буде лише після завершення воєнних дій, але вже сьогодні важливо розробити стратегію повоєнного розвитку, визначити цілі та заходи, розрахувати ресурси та джерела їх надходжень, а також створити передумови для швидкого відновлення – прозору, сучасну, стійку бюджетну систему, забезпечену кваліфікованими фахівцями. Видаткова складова бюджету під час війни повинна бути спрямована здебільшого на фінансування оборони та безпеки держави, тоді як післявоєнний розвиток передбачатиме фокусування на інфраструктурі, енергетиці, ВПК, ІТ-сфері та інших конкурентоспроможних та інноваційних галузях, підтримці малого й середнього бізнесу та соціальної сфери – насамперед забезпеченні допомоги вимушеним переселенцям, військовим та їхнім сім'ям. Крім матеріальної допомоги, важливим напрямом фінансування має бути надання психологічної та консультативної допомоги військовим і переміщеним особам для їх реінтеграції у соціально-економічні відносини та ринок праці, а також уникнення травматичних ситуацій у суспільстві.

Висновки до розділу 1

Фінансова система України в умовах війни зіткнулася з найбільшими труднощами, які призвели до суттєвих втрат, водночас, фінансова система себе показала дієвою та міцною й змогла втриматися у перші дні війни, швидко адаптуватися до воєнного стану та продовжила розвиток економіки. Напрямками реформування фінансової системи в умовах війни мають стати: ефективне управління податковими ризиками; розвиток державного внутрішнього фінансового контролю; підвищення прозорості бюджету; реформування бухгалтерського обліку та аудиту; підвищення ефективності розподілу та використання бюджетних коштів за рахунок впровадження середньострокового бюджетного планування, розвитку програмно-цільового

методу у бюджетному процесі; удосконалення міжбюджетних відносин; підвищення інституційної спроможності Міністерства фінансів України; верифікація державних виплат; моніторинг адміністрування Державною податковою службою України баз даних та інформаційних ресурсів; спрощення, побудова ефективної, справедливої податкової та митної систем, що сприяють економічному розвитку та відповідають стандартам Європейського Союзу.

Оцінка впливу воєнного стану на стійкість фінансової системи та управління державними фінансами України виявила суттєві зміни у фінансовому управлінні та використанні ресурсів. Різке збільшення видатків на оборону та соціальний захист на тлі обмеженого бюджету призвело до значного зростання дефіциту. Це поставило нагальну потребу у пошуку нових джерел фінансування, ефективному управлінні грошовими потоками та розробці рішень для мінімізації ризиків. Воєнна агресія також спричинила скорочення податкових надходжень, зростання державного боргу та посилення економічних труднощів. Ці обставини вплинули на ключові аспекти трансформації фінансової системи, включаючи підвищення залежності від зовнішніх джерел фінансування, обмеження банківської діяльності та зростання ролі НБУ у забезпеченні фінансової стабільності. Воєнний стан суттєво впливає на фінансову стійкість країни, вимагаючи впровадження системних змін у фінансовому менеджменті, а також активного управління ризиками. Для підтримки фінансової стабільності важливо враховувати тенденції трансформації, розробляти адаптивні стратегії та вивчати найкращі практики у забезпеченні стійкості. Майбутні дослідження допоможуть глибше зрозуміти вплив воєнних конфліктів на фінансову систему. Це включає вивчення ефективних стратегій управління фінансами в умовах війни, аналіз міжнародних донорських програм, а також оптимізацію управління фінансовими ресурсами для забезпечення стабільності під час війни і період відновлення України.

Економіка України, зокрема і бюджетна система, значною мірою постраждала від війни та зазнала значних руйнівних змін. Здолати негативні наслідки можна буде лише після завершення воєнних дій, але вже сьогодні важливо розробити стратегію повоєнного розвитку, визначити цілі та заходи, розрахувати ресурси та джерела їх надходжень, а також створити передумови для швидкого відновлення – прозору, сучасну, стійку бюджетну систему, забезпечену кваліфікованими фахівцями. Видаткова складова бюджету під час війни повинна бути спрямована здебільшого на фінансування оборони та безпеки держави, тоді як післявоєнний розвиток передбачатиме фокусування на інфраструктурі, енергетиці, ВПК, ІТ-сфері та інших конкурентоспроможних та інноваційних галузях, підтримці малого й середнього бізнесу та соціальної сфери – насамперед забезпеченні допомоги вимушеним переселенцям, військовим та їхнім сім’ям. Крім матеріальної допомоги, важливим напрямом фінансування має бути надання психологічної та консультативної допомоги військовим і переміщеним особам для їх реінтеграції у соціально-економічні відносини та ринок праці, а також уникнення травматичних ситуацій у суспільстві.

РОЗДІЛ 2
ДЕСТАБІЛІЗУЮЧІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА БЮДЖЕТНІ ПРОЦЕСИ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

2.1. Державне фінансове управління: тенденції, трансформації державного бюджету в умовах впливу ризиків війни

Забезпечення ефективного державного фінансового управління, досягнення вагомих показників соціально-економічного розвитку країни потребують розроблення і впровадження дієвої бюджетної політики. Проте фінансово-економічні кризи різного роду, шоки, у т. ч. запровадження воєнного стану, впливають на стан реалізації та докорінно змінюють пріоритети бюджетної політики, а отже, необхідно вчасно коригувати основні напрями та макропоказники [19].

Формування та реалізація бюджетної політики, її пріоритетів навіть у мирний час є доволі складним завданням, оскільки необхідно враховувати об’єктивні й суб’єктивні, часто різнопланові, суперечливі чинники соціально-економічного розвитку, інтереси різних груп населення тощо. Дослідження показало, що в умовах війни влада і суспільство в Україні згуртувалися з метою консолідації зусиль щодо зміни змісту пріоритетів бюджетної політики і спрямування бюджетних видатків на екзистенціальні загрози. Переспрямування значного обсягу фінансових ресурсів на потреби сектору безпеки та оборони України є доцільним, обґрунтованим і виправданим кроком Уряду: будь-яка країна, котра зазнала зовнішньої збройної агресії, втрачає суттєві надходження до бюджету і змушена терміново шукати джерела покриття його дефіциту, обслуговування держборгу і при цьому забезпечувати повноту фінансування захищених статей та потреб ЗСУ для посилення спроможності армії. Переорієнтація пріоритетів бюджетної політики в умовах війни вказує на посилення фінансування одних напрямів і зменшення інших.

У післявоєнний період пріоритети бюджетної політики теж зміняться, виходячи з тих завдань і цілей, які визначатимуться середньо- й довгостроковими програмами, проєктами відновлення та розвитку України. Водночас завдання нарощування військового потенціалу ЗСУ та розвитку військово-промислового комплексу і надалі залишатиметься одним із пріоритетних напрямів бюджетної політики. Чіткість визначення та ефективність реалізації пріоритетів бюджетної політики залежать від усвідомлення першочергових завдань, об'єктивної оцінки поточного стану функціонування економіки, узгодження параметрів бюджетної політики з податковою, коротко- та довгостроковою стратегією розвитку держави. Встановлено, що з Державного бюджету України фінансуються завдання, які є пріоритетами держави у реагуванні на загрози війни, що дає нам підстави обґрунтовано стверджувати і в подальшому розрізняти державний бюджет також за військовою ознакою.

У ст. 10 Господарського кодексу України бюджетна політика визначена одним з основних напрямів економічної політики держави, яка спрямована на оптимізацію та раціоналізацію формування доходів і використання державних фінансових ресурсів, підвищення ефективності державних інвестицій у економіку, узгодження загальнодержавних і місцевих інтересів у сфері міжбюджетних відносин, регулювання державного боргу та забезпечення соціальної справедливості при перерозподілі національного доходу [20]. Бюджетна політика змінюється та коригується згідно із соціально-економічними завданнями держави на певних етапах розвитку, що впливає на необхідність визначення конкретної тактики та стратегії у формуванні й реалізації політики держави у сфері бюджету [21, с. 30]. Такий методологічний підхід, а саме поділ згаданої політики на дві складові – стратегію і тактику – дає можливість розглянути її в контексті цілей і завдань, що визначаються на етапі її формування, та досягнутих результатів у процесі здійснення тактичних підходів до її імплементації.

Бюджетна політика відрізняється від решти політик соціальною значущістю та економічною актуальністю для розвитку країни. Її формування й реалізація повинні відповідати цілям держави [19]. Наразі бюджетна політика виступає інструментом регулювання економічного та соціального розвитку країни, оскільки держава регулює систему міжбюджетних трансфертів, бюджетні інвестиції, соціальні програми подолання бідності, зниження депресивності окремих територій, у т. ч. забезпечення обороноздатності країни тощо. У такій ситуації ця політика є інструментом досягнення середньо- та довгострокових цілей суспільного розвитку. Бюджетні видатки є складовою бюджетної політики, а також інструментом, який відіграє істотну роль у її реалізації в контексті забезпечення сталої динаміки соціально-економічного розвитку країни. Вони виступають основою соціального забезпечення населення, розширення мережі суспільних благ, зміцнення міжнародних та вдосконалення ринкових відносин, зростання кредитного портфеля юридичних і фізичних осіб, розвитку нових та підтримки важливих напрямів економічної діяльності. Видатки бюджету за економічною сутністю постають інструментом досягнення вищого критерію справедливості, що реалізується державою через розподіл благ для кожного члена суспільства з метою досягнення граничного рівня доб робуту. Цим і зумовлюється вага бюджетних видатків не лише як інструменту бюджетної політики, а і як вияву їхньої суспільної значущості. Через бюджетні видатки, а саме їх спрямування, виконання завдань, напрями руху/курсу, також закладається зміст бюджетної політики.

Проаналізуємо тенденції виконання державного бюджету *за 9 місяців 2024 року*. За даними Казначейства, доходи державного бюджету [22] склали 2167,2 млрд грн (зокрема загального фонду – 1542,0 млрд грн). Порівняно з аналогічним періодом минулого року зафіксовано їх збільшення на 7,5 % (загального фонду +21,0 %). Одним із важливих джерел формування дохідної частини державного бюджету стало надходження у вигляді міжнародної допомоги (грантів) – 268,3 млрд грн. За дев’ять місяців 2024 р., за

інформацією Міністерства фінансів, до загального фонду місцевих бюджетів надійшло 323,8 млрд грн (+63,4 млрд грн до відповідного періоду 2023 р.) [22]. Касові видатки з державного бюджету за розглянутий період становили 2973,7 млрд грн, зокрема загального фонду – 2342, млрд грн, збільшившись відповідно на 5,2 % та 10,6 % порівняно з січнем – вереснем 2023 р. Одним із найбільших напрямів видатків з державного бюджету є соціальні виплати, які забезпечуються Міністерством соціальної політики – 319,1 млрд грн [22]. Зокрема, 204,5 млрд грн спрямовано на фінансове забезпечення виплати пенсій, надбавок та підвищень до пенсій та покриття дефіциту коштів Пенсійного фонду, 54,8 млрд грн – на соціальний захист громадян, які потрапили у складні життєві обставини тощо.

Впродовж цього періоду внесено зміни до Закону України «Про Державний бюджет України на 2024 рік» щодо фінансового забезпечення сектора безпеки і оборони [23]. Затверджені зміни передбачають зростання дохідної частини держбюджету на 143,0 млрд грн до 1911,46 млрд грн, видаткової – на 427,57 млрд грн до 3736,62 млрд грн та граничного розміру дефіциту – на 274,61 млрд грн до 1846,09 млрд грн. Левова частка додаткових коштів (збільшено на 495,3 млрд грн) спрямовуватиметься на забезпечення потреб сектора безпеки та оборони. Таке збільшення видатків стало можливим завдяки перевиконанню планових доходів у січні – серпні 2024 р., перегляду та скороченню низки видатків, збільшенню плану внутрішніх запозичень (на 216,14 млрд грн до 742,02 млрд грн), а також збільшенню окремих видів податків, що передбачено проєктом Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану (ухвалений Верховною Радою України 10 жовтня 2024 р. (реєстр. № 11416-д)) [24]. Відновлено процеси середньострокового бюджетного планування на місцевому рівні, так18 вересня 2024 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо відновлення середньострокового бюджетного планування на місцевому рівні та приведення окремих його положень у

відповідність із законами України». Окрім відновлення середньострокового бюджетного планування на місцевому рівні, закон унормовує окремі питання здійснення місцевих запозичень, витрачання залишків коштів місцевих бюджетів тощо. Закон також має поліпшити ефективність та гнучкість управління місцевими фінансами.

Триває робота з удосконалення системи управління державними фінансами, так за повідомленням Міністерства фінанасів [22], 9 жовтня 2024 р. у Брюсселі (Бельгія) відбувся другий раунд двосторонньої зустрічі України і Європейської Комісії в рамках скринінгу відповідності законодавства України нормам права Європейського Союзу у сфері «Система управління державними фінансами». Серед основних досягнень України на шляху трансформацій та реформування системи управління державними фінансами в напрямку Євроінтеграції зазначимо: відновлення середньострокового бюджетного планування на державному та місцевому рівнях; налагодження роботи казначейської системи щодо контролю і звітності виконання бюджету, системи бухгалтерського обліку в державному секторі; впровадження комплексної системи управління фіскальними ризиками; реформу управління публічними інвестиціями тощо.

Верховна Рада України ухвалила в цілому законопроєкт про внесення змін до Податкового кодексу для фінансування оборони. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у період дії воєнного стану» від 10 жовтня 2024 р. № 4015-IX передбачає залучити кошти до державного бюджету за рахунок: підвищення ставки військового збору для фізичних осіб з 1,5 % до 5 %; встановлення військового збору для ФОП I, II та IV груп у розмірі 10 % від мінімальної заробітної плати; встановлення військового збору у розмірі 1 % для платників єдиного податку III групи; підвищення ставки податку на прибуток для фінансових компаній до 25 % з 2025 р.; встановлення щомісячних авансових внесків з податку на прибуток та податок на доходи фізичних осіб (ПДФО) для платників податку, які

здійснюють діяльність з роздрібної торгівлі пальним (за кожну АЗС); податку на прибуток від банків за 2024 р. у розмірі 50 %. Також законопроєкт змінює податковий період подання звітності з ПДФО з квартального на місячний. Очікується, що завдяки змінам у Податковому кодексі, у 2024 р. додатковий ресурс до зведеного бюджету становитиме 21,6 млрд грн, з яких до держбюджету має надійти 21,5 млрд грн, до місцевих бюджетів – 0,1 млрд грн; у 2025 р. – 141,1 млрд грн (з яких до держбюджету – 133,0 млрд грн, до місцевих бюджетів – 8,1 млрд грн).

Україна успішно здійснила перший міжнародний автоматичний обмін інформацією про фінансові рахунки за стандартом Common Reporting Standard (CRS). У межах такого обміну Державна податкова служба України передала інформацію про фінансові рахунки нерезидентів до податкових органів юрисдикцій – партнерів з обміну, а також отримала від іноземних компетентних органів дані про рахунки податкових резидентів України. Предметом обміну стала інформація про фінансові рахунки, які ведуть фінансові установи (банки, страхові та інвестиційні компанії тощо) та які належать резидентам юрисдикцій-партнерів. Цей крок є одним із зобов'язань України в процесі інтеграції до ЄС та спрямований на підвищення прозорості податкової сфери. Завдяки обміну інформацією про фінансові рахунки Україна зможе ефективніше боротися з ухиленням від сплати податків, що сприятиме додатковим податковим надходженням, а отже – фінансовій стійкості держави [23].

Міністерство фінансів України розробило та затвердило Наказом від 27 вересня 2024 р. № 474 «Методологію проведення оцінювання інструментів податкової політики» [25], які призводять до податкових видатків. Податкові видатки – це сума недоотриманих податкових надходжень внаслідок застосування будь-якого положення податкового або митного законодавства, яке визначає податкову пільгу. Ухвалення такої методології дасть змогу уряду визначити, які пільги є дійсно дієвими та корисними для економіки країни, а які створюють зайві та обтяжуючі витрати для державного бюджету. Така

оцінка збільшить ефективність використання обмеженого фінансового ресурсу, що особливо актуально в умовах воєнного стану. Крім того, затвердження методології є одним із структурних маяків (до кінця вересня 2024 р.) до п'ятого перегляду програми Механізму розширеного фінансування (*Extended Fund Facility – EFF*) МВФ.

Державна митна служба підбила підсумки двох років «митного безвізу», так 01 жовтня 2022 р. Україна приєдналася до Конвенції про процедуру спільного транзиту і розпочала міжнародне застосування електронної транзитної системи NCTS. Систему NCTS покладено в основу митних ІТ систем Європейського Союзу. Ця система є обов'язковою до впровадження в Україні для вступу в ЄС. Темпи залучення бізнесу до процедури невпинно зростають. Так, за два роки в NCTS оформлено близько 120 тис. декларацій, серед яких майже 5 тис. операцій внутрішнього транзиту. При цьому за останній рік, порівняно з показниками станом на 01 жовтня 2023 р., кількість оформлених декларацій зросла у 3,7 раза (рис. 2.1). Отже, вітчизняні експортери й імпортери охоче користуються європейською процедурою спільного транзиту.

Рисунок 2.1 - Динаміка оформлення транзитних декларацій у системі NCTS з 01.10.2022 р. до 30.09.2024 р.

Отримання зовнішнього фінансування залишається основним інструментом збереження фінансової стійкості України в умовах повномасштабної війни. Станом на кінець вересня 2024 р. бюджетна підтримка України, надана всіма донорами з 2022 р., склала понад 98 млрд дол. США. Загальні річні потреби України у зовнішньому бюджетному фінансуванні на 2024 р. та 2025 р. становитимуть 41,3 млрд дол. США та 38,4 млрд дол. США відповідно. Також 10 жовтня 2024 р. оприлюднено Комюніке за підсумками одинадцятого засідання Керівного комітету Української платформи донорів, члени якого зустрілися в Римі (Італія) 9 жовтня, щоб підтримати нагальні та довгострокові фінансові потреби України, де зазначалося, що передбачено спільними зусиллями покрити дефіцит зовнішнього фінансування в Україні на 2024 р. Наразі здійснюється оцінка, як надалі забезпечити додаткові бюджетні потреби, спричинені російською агресією, що триває до сьогодні.

ОВДП залишаються одним з найбільших джерел фінансування держбюджету. У вересні 2024 р. Міністерство фінансів України [22] залучило від випуску державних облігацій суму у 2,5 раза більшу, ніж у серпні 2024 р. Обсяг випущених ОВДП – 72,4 млрд грн, з яких військові облігації склали майже 28,9 млрд грн (для порівняння: у серпні залучено від ОВДП – 29,1 млрд грн, з яких 6 млрд грн – військові облігації) в еквіваленті: 47,5 млрд грн (середньозважена дохідність – 16,02 %); 510 млн дол. США (середньозважена дохідність – 4,65 %); 84 млн євро (середньозважена дохідність – 3,24 %). При цьому, протягом вересня зберігалася тенденція до збільшення попиту на ОВДП серед громадян – станом на 01 жовтня 2024 р. частка фізичних осіб сягнула 4,1 % з ОВДП, що перебувають в обігу (найбільша частка знаходиться у комерційних банків (45,2 %) та НБУ (39,2 %), частка юридичних осіб – 8,8 %; частка нерезидентів складає 1,4 %, а територіальних громад – 0,04 %)). Вперше обсяг інвестицій фізичних осіб перетнув позначку в 70 млрд грн і на початок жовтня поточного року

становив 71,2 млрд грн. Кошти спрямовуються на забезпечення фінансових потреб держави в умовах воєнного стану, зокрема й на видатки сектора безпеки та оборони [23].

Станом на 01 жовтня 2024 р. обсяг міжнародних резервів України знизився до 38,9 млрд дол. США, що на 8 % менше за показник попереднього місяця. Визначальними чинниками негативної динаміки резервів протягом вересня були інтервенції регулятора на міжбанківському ринку (3,2 млрд дол. США), виплати з обслуговування та погашення державного боргу (1,3 млрд дол. США, у т. ч. 730 млн дол. США – Міжнародному валютному фонду) та незначний обсяг надходжень на рахунки уряду на загальну суму 675 млн дол. США (у т. ч. 604 млн дол. США – від розміщення ОВДП, 60 млн дол. США – від Світового банку та 11 млн дол. США – від Банку розвитку Ради Європи). Варто зазначити, шо обсяг міжнародних резервів останнім часом коливається в доволі широкому діапазоні, зокрема від початку поточного року – в інтервалі від 37,1 млрд дол. США до 43,8 млрд дол. США. Отже, зафіксоване протягом вересня скорочення міжнародних резервів, не треба розглядати як аномальну чи загрозливу подію. Адже достатнім рівнем резервів країни вважається вартість прогнозованого тримісячного імпорту, водночас п’ятимісячний еквівалент майбутнього імпорту характеризує рівень резервів як оптимальний. Отже, поточний рівень міжнародних резервів станом на 01 жовтня 2024 р., що є валютним еквівалентом п’яти місяців майбутнього імпорту, варто оцінювати як цілком достатній для забезпечення макроекономічної та курсової стабільності.

Правління НБУ ухвалило рішення про збереження облікової ставки на поточному рівні. За оцінкою регулятора, це сприятиме поступовому зниженню інфляції до цільового орієнтиру 5 % у середньостроковій перспективі та підтримці стійкості валютного ринку. НБУ прогнозує помірне прискорення темпів цінового зростання протягом найближчих місяців унаслідок зростання платоспроможного попиту через розширення бюджетних

видатків, зростання витрат суб'єктів господарювання на заробітну плату та електроенергію, а також підвищення акцизів. При цьому швидкість процесу зниження інфляції значною мірою залежить від тривалості та характеру війни. Адже воєнна агресія генерує такі ключові ризики, як: зростання бюджетних потреб, пов'язаних із забезпеченням обороноздатності; подальше підвищення податків; додаткове пошкодження інфраструктури; посилення міграційних тенденцій; загострення дефіциту кадрів. Натомість існує ймовірність реалізації таких позитивних сценаріїв: надходження значних сум коштів від заблокованих російських активів; розширення експортних можливостей країни; пришвидшення процесу євроінтеграції; прискорення темпу відновлення енергетики. Проведений аналіз балансу ризиків та позитивних сценаріїв обумовив рішення регулятора зберегти облікову ставку на поточному рівні.

Отже, за даними Міністерства фінансів та Державної казначейської служби за січень – вересень 2024 року до загального фонду державного бюджету надійшло 1 542,0 млрд грн (рис. 2.2).

Рисунок 2.2 - Структура надходжень до Державного бюджету впродовж за 9 місяців 2024 року

Найбільші надходження забезпечили 342,3 млрд грн ПДВ з імпортованих товарів; 200,9 млрд грн податку на прибуток підприємств; 197,6 млрд грн ПДВ з вироблених в Україні товарів; 154,7 млрд грн податку на доходи фізичних осіб та військового збору; 150,9 млрд грн акцизного податку. Ще одним важливим джерелом доходів держбюджету стали кошти, отримані Україною у вигляді міжнародної допомоги (грантів), - 268,3 млрд грн. Загалом до загального і спеціального фондів держбюджету за 9 місяців 2024 року надійшло 2 167,2 млрд грн податків, зборів та інших платежів. Водночас касові видатки держбюджету за цей період становили 2 973,7 млрд грн, у тому числі із загального фонду – 2 342,5 млрд грн. Надходження ЄСВ до фондів пенсійного та соціального страхування у січні – вересні 2024 року становили 393,0 млрд грн, з яких 46,7 млрд грн надійшло у вересні.

За результатами роботи у 20204 році НБУ представив прогноз макроекономічних показників, які представлені в табл. 2.1.

Таблиця 2.1- Макроекономічний прогноз НБУ на жовтень 2024 р. [26]

Прогноз	2023**	2024	2025	2026
Реальний ВВП, зміна у %	**5.3**	**4.0** (3.7)	**4.3** (4.1)	**4.6** (4.8)
ІСЦ, зміна у %	**5.1**	**9.7** (8.5)	**6.9** (6.6)	**5.0** (5.0)
Сальдо поточного рахунку, млрд. $	**-9.6**	**-16.3** (-14.2)	**-27.9** (-19.0)	**-28.4** (-23.5)
Міжнародні резерви, млрд. $	**40.5**	**43.6** (41.2)	**41.0** (37.3)	**34.7** (32.0)
Дефіцит зведеного бюджету, % ВВП ***	**26.9**	**23** (23)	**20** (18)	**12** (10)

Припущення	2023**	2024	2025	2026
Офіційне фінансування, млрд $	**42.9**	**41.5** (37.9)	**38.4** (31.4)	**25** (21.1)
Урожай зернових та зернобобових, млн т	**59.8**	**55.2** (53.7)	**57.9** (57.9)	**61.7** (61.7)
Міграція (чиста), млн осіб	**-0.2**	**-0.5** (-0.4)	**-0.2** (-0.3)	**0.2** (0.4)
Реальний ВВП країн - ОТП, %	**1.5**	**2.3** (2.3)	**2.8** (2.8)	**2.7** (2.7)
ІСЦ в країнах - ОТП, %	**7.6**	**5.8** (5.6)	**3.9** (3.9)	**2.7** (2.7)

Як зазначається у звіті [26], у найближчі місяці 2024 року ціновий тиск зберігатиметься через меншу, ніж торік, пропозицію окремих продуктів харчування, розширення сукупного попиту внаслідок значних бюджетних видатків, високі темпи зростання заробітних плат та збільшення енергодефіциту під час опалювального сезону. Інфляція почне знижуватися навесні наступного року та у 2026 році досягне цілі 5% завдяки заходам політики НБУ, послабленню зовнішнього цінового тиску, поліпшенню ситуації в енергосекторі й збільшенню врожаїв. Очікується, що інфляція в більшості країн – ОТП України стійко знизиться до цілей у другій половині 2025 року на тлі здешевлення енергоносіїв на світових ринках. Світові ціни на енергоносії попри високу волатильність поволі знижуватимуться. Світові фінансові умови дедалі пом’якшуватимуться на тлі сповільнення інфляції. Економіка відновлюється швидше за очікування через вищий урожай ранніх зернових культур, менший дефіцит електроенергії та швидшу адаптацію підприємств до відключень електроенергії. Оцінку ВВП у 2024 році підвищено до 4.0%. Економічне зростання пришвидшиться до 4,3 – 4,6% у 2025 – 2026 роках завдяки відбудові енергетичних потужностей, стимулюючій ролі державного сектору, зростанню доходів домогосподарств і стійкому зовнішньому попиту. Попри поліпшення припущень, дефіцит електроенергії стримуватиме відновлення ВВП в Україні. На тлі пожвавлення ділової активності країн – ОТП України поставки продукції ГМК поступово зростатимуть, проте їх обмежуватиме боротьба основних виробників сталі у світі за частку ринку. Зниження врожаю у 2024 році зумовить тимчасове скорочення експорту в наступному році. Темпи зростання імпорту товарів та послуг хоч і сповільняться, але залишаться високими. Це зумовлюватиметься все ще високими потребами сектору оборони, поточним споживанням та необхідністю інвестицій у відновлення інфраструктури.

Завдяки достатнім обсягам зовнішньої підтримки уряд зможе й надалі фінансувати значні видатки бюджету. Отже, дефіцити бюджету утримуватимуться суттєвими, хоча поступово скорочуватимуться (з 23% ВВП

у 2024 році до 12% ВВП у 26 році) за рахунок зміцнення внутрішньої ресурсної бази на тлі подальшого зростання економіки. Державний сектор надаватиме імпульс економічному зростанню, передусім за рахунок значних видатків на оборонно-безпекові потреби, проєкти відновлення та гуманітарну сферу. Збереження зовнішньої підтримки дасть змогу компенсувати структурний дефіцит валюти в приватному секторі та згладжувати надмірні курсові коливання. Обмінний курс помірно коливатиметься в обидва боки, реагуючи на зміну ринкових умов, що надалі посилюватиме адаптивність валютного ринку та економіки. Динаміка курсу узгоджуватиметься із завданнями НБУ зі збереження під контролем інфляційних очікувань, сповільнення інфляції та повернення її до цілі 5%.

У звіті НБУ [26] складено баланс ризиків базового прогнозу, який зміщений у бік посилення цінового тиску (рис. 2.3).

Ступінь впливу на базовий сценарій	Ймовірність настання ризику: Низька <15%	Середня 15%–25%	Висока 25%–50%
Слабкий	Відновлення блокади західних кордонів або встановлення додаткових обмежень доступу на європейський ринок		
Помірний	Швидке відновлення пошкодженої енергетичної інфраструктури	Посилена еміграція Зростання геополітичної напруженості	Потенційне перенесення на ціни додаткового підвищення ставок та/або введення нових податків
Сильний	Швидка реалізація масштабного плану відбудови України	Зміна оголошених обсягів міжнародної допомоги	Ескалація бойових дій, подальші руйнування виробничих потужностей Більший дефіцит е/е через подальші пошкодження енергетичної інфраструктури Вищі бюджетні потреби

Рисунок 2.3 - Баланс ризиків базового прогнозу НБУ на період 2024 – 2026 рр.

Отже, макроекономічний прогноз НБУ на період 2024 – 2026 рр. має такі тенденції в умовах впливу ризиків війни:

– у найближчі місяці інфляція зростатиме, однак навесні 2025 року почне знижуватися й надалі прямуватиме до цілі НБУ 5%. Економіка відновлюється швидше, ніж прогнозувалося. Реальний ВВП у 2024 – 2026 роках зростатиме на 4 – 4,6% на рік. В свою чергу, зовнішня допомога залишатиметься важливим джерелом фінансування бюджетного дефіциту та поповнення міжнародних резервів;

– до кінця року інфляція пришвидшиться до 9,7%, а на початку 2025 року тимчасово перетне позначку 10%. Причинами є менша, ніж торік, пропозиція окремих продуктів харчування, значні бюджетні видатки, брак працівників та енергодефіцит під час опалювального сезону, однак уже навесні 2025 року інфляція почне знижуватися і до кінця року дійде позначки 6,9%, а у 2026 році сповільниться до цілі 5%. На це, зокрема, спрямована процентна та валютно-курсова політика НБУ;

– у 2024–2026 роках економічне відновлення триватиме завдяки стимулюючій ролі державного сектору, нарощуванню врожаїв, відбудові енергетичних потужностей, зростанню доходів домогосподарств і стійкому зовнішньому попиту. НБУ поліпшив прогноз зростання ВВП на 2024 рік до 4% (раніше 3,7%). У наступні два роки зростання пришвидшиться до 4,3–4,6% щороку;

– зайнятість і заробітні плати поступово збільшуватимуться через нестачу кадрів і відповідне посилення конкуренції за робітників з боку бізнесу. Очікується, що за підсумками 2024 року реальні зарплати зростуть на 14%. Тенденція до підвищення зарплат в умовах браку працівників збережеться й надалі. Рівень безробіття поступово зменшуватиметься, але залишатиметься вищим, ніж до повномасштабного вторгнення через наслідки війни;

– зовнішня допомога залишатиметься важливим джерелом фінансування бюджетного дефіциту та поповнення міжнародних резервів. Очікується, що

цього року вона становитиме 41,5 млрд дол. США, а в наступні роки – близько 38 млрд дол. США і 25 млрд дол. США відповідно. Обсяг міжнародних резервів залишиться достатнім, щоб зберігати стійкість валютного ринку:

– базовий сценарій макропрогнозу НБУ побудований на припущенні про поступову нормалізацію умов функціонування економіки, що, зокрема, сприятиме поверненню вимушених мігрантів і зростанню інвестицій.

2.2. Вплив війни та бюджетних новацій на формування місцевих бюджетів

Аналіз місцевих бюджетів за перші дев'ять місяців 2024 року є прибутковим для оцінки фінансової ефективності територіальних громад в умовах динамічного бюджетного процесу. Це дозволяє оцінити довгострокові тенденції у формуванні доходів і витрат місцевих бюджетів, а також вплив законодавчих змін і економічних факторів на їхню стабільність. За січень-вересень 2024 року місцеві бюджети продемонстрували стійкість, проте зіткнулися з викликами, які потребують стратегічного реагування для забезпечення фінансової збалансованості.

Вилучення військового ПДФО продовжувало негативно впливати на структуру доходів місцевих бюджетів. У результаті частка місцевих доходів у зведеному бюджеті суттєво знизилося (з 22,6% у 2017 році до 15,8% за результатами виконання зведеного бюджету за 9 місяців 2024 року). Водночас доходи від інших податків, зокрема Єдиного податку, хоча й залишилися стабільно зростаючими, не платять компенсувати зазначені втрати. Особливу увагу привертає нерівномірність надходжень у розрізі регіонів, що має місце про необхідність подальшого коригування механізмів горизонтального вирівнювання додаткових можливостей (рис. 2.4).

Рис. 2.4 демонструє динаміку частки місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету України (без трансфертів) за період із 2017 року. Згідно з

даними, у 2017-2021 роках частка коливалася в межах 22,3–24,4%, демонструючи відносну стабільність із невеликим зростанням у 2021 році до пікового значення 24,4% у 2022 році. Це вказує на позитивну тенденцію зміцнення фінансової автономії місцевих бюджетів у той період.

Однак після 2022 року (з найбільшим обсягом 24,4%) почався стрімкий скорочення часток місцевих бюджетів, що скоротилося до 17,8% у 2023 році та 15,8% за перші 9 місяців 2024 року [27].

Рисунок 2.4 - Динаміка частки місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету України

Це зниження є наслідком вилучення військового ПДФО з місцевих бюджетів, яке відбулося у жовтні 2023 року, а також через значне зростання надходжень до державного бюджету за кордон (зазначено вище). Таке рішення значно зменшило доходи місцевих бюджетів, що відобразилося на їх частині у зведеному бюджеті України. Це найменший показник із початку децентралізаційної реформи, але він зумовлений зростаючими видатками державного бюджету на сектор безпеки та оборони, які необхідно компенсувати за рахунок власних джерел. Таким чином, на динаміку частки

місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету значно вплинуло військове ПДФО. У 2022 році воно сприяло зростанню частки місцевих бюджетів, тоді як у 2023 та 2024 роках залучення цього доходу призвело до суттєвого зниження їх частки. Це підкреслює важливість військового ПДФО для фінансової стійкості в період збройного конфлікту.

Зміни у частині місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету також мають значні наслідки для фінансового планування та реалізації місцевих програм та заходів. У 2022-2023 роках, незважаючи на війну, стабільні надходження дозволили територіальним громадам підтримувати освіту, охорону здоров'я та інші важливі соціально-значущі сфери життя. Однак вилучення військового ПДФО у 2023 році створило значні фінансові труднощі, змусивши ОМС переглядати свої бюджети, скорочувати витрати та шукати нові джерела фінансування. Цей спад свідчить про значний вплив політичних та військових факторів, що обмежують фінансову самостійність місцевих бюджетів. Така динаміка передбачає необхідність розробки заходів для підтримки фінансової децентралізації, оскільки наочний графік ілюструє важливу проблему у структурі доходів бюджету, зокрема тенденцію до зменшення ролі місцевого самоврядування у формуванні бюджетних ресурсів, що потребує уваги з боку державної політики.

Відповідно до завдань Бюджетної декларації на 2022 – 2024 рр. «Державна бюджетна політика щодо місцевих бюджетів та міжбюджетних відносин у 2022 – 2024 роках реалізовуватиметься шляхом забезпечення динаміки доходів, які зараховуються до місцевих бюджетів, збереження рівня їх надходжень не менше 20% доходів Зведеного бюджету України та зменшення частки трансфертів» в доходах місцевих бюджетів. При цьому, відповідно до Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022 – 2025 роки, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1805-р [28], частина доходів місцевих бюджетів (без трансфертів) у зведеному бюджеті України на 2023 рік була задекларована на рівні 25%.

Розглядаючи місячну динаміку доходів та видатків державного бюджету України у 2024 році наочно простежується про поточний дефіцит. За перші дев'ять місяців державні видатки стабільно перевищували доходи (звісно через зростаючі потреби сектору «Оборони»), з середнім місячним розривом у 80–110 млрд грн. Найбільший дефіцит зафіксовано у липні (-110,7 млрд грн), тоді як найменший – у січні (-15,2 млрд грн). За підсумками трьох кварталів загальний дефіцит державного бюджету став -808,6 млрд грн. За винятком державного бюджету місцеві бюджети демонструють стабільність із переважно збалансованими показниками доходів і видатків. Щомісячно спостерігався невеликий прибуток місцевих бюджетів, а загальний результат за дев’ять місяців склав +75,5 млрд грн. Основним джерелом доходів місцевих бюджетів залишаються загальнодержавні податки, трансферти з державного бюджету та місцеві податки та збори.

Для державного бюджету стабільне зростання доходів, яке у 2024 році досягло 1 273,6 млрд грн, що на 41,5% більше, ніж у 2023 році (899,8 млрд грн), зумовлено наступними факторами: найбільший абсолютний приріст забезпечили надходження ПДФО (+105,5 млрд грн або +84,3%). Це відбулося в першу чергу за рахунок вилучення з місцевих бюджетів до спеціального фонду Державного бюджету ПДФО з військовослужбовців (ріст +80,8 млрд грн або +309,7%); високий приріст зумовлених також зростання надходжень ПДВ із завезених на митну територію України товарів (+81,3 млрд грн); також високий приріст забезпечили надходження податку на прибуток банківських організацій , включаючи філії аналогічних організацій, розташованих абсолютно на території України (+61,9 млрд грн : із 6,3 млрд грн у січні-вересні 2023 року до 68,3 млрд грн за 9 місяців 2024 року, +976,9%).

Вся справа в тому, що платоспроможні банки у 2023 році отримали 86,5 млрд грн чистого прибутку. Це майже вчетверо вище за показник 2022 року та на 12% вище за результат 2021 року, до повномасштабного вторгнення. ВРУ вирішила значно підвищити податок на прибуток (ПП) для банківських

установ. Відтак, Законом України № 3474-IX від 21.11.2023 базову ставку податку на прибуток для банків було збільшено з 18% до 50% за результатами діяльності за 2023 рік та встановлено ставку на 2024 рік та в наступні роки розміром 25%. Значно зросли надходження податку на додану вартість з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг) (+59,2 млрд грн або +23,9%). Водночас доходи місцевих бюджетів у 2024 році зменшилися на 4,4% до 323,9 млрд грн порівняно з піковими показниками 2023 року (338,9 млрд грн). Це зниження показує наслідки залучення військового ПДФО та обмеження можливостей збільшення власних доходів громад, що вимагає перегляду політики підтримки місцевих бюджетів. Найбільшим джерелом податкових доходів є ПДФО (податок на доходи фізичних осіб): 230,7 млрд грн , з яких 183,1 млрд грн спрямовано до місцевих бюджетів. Це підтверджує ключову роль ПДФО у формуванні місцевих фінансів. Іншим за розміром є ПДВ на ввезені товари (загалом 342,3 млрд грн), повністю акумульований державним бюджетом. Важливими є також надходження від податку на прибуток підприємств (200,9 млрд грн до державного бюджету та 20,0 млрд грн до місцевих бюджетів). Для місцевих бюджетів суттєвими залишаються єдиний податок (50,2 млрд грн), а також трансферти: субвенції (98,6 млрд грн) і дотації (41,2 млрд грн).

Серед інших значних джерел виділено ПДВ із ввезених товарів (342,3 млрд грн), податок на прибуток підприємств (200,9 млрд грн) і гранти (204,9 млрд грн). Місцеві бюджети також містять кошти через субвенцію з державного бюджету (98,6 млрд грн) та єдиний податок (50,2 млрд грн). Це засіб про перерахування податкових надходжень і значну роль трансфертів у фінансування місцевих бюджетів. Загалом, структура надходжень демонструє високу залежність місцевих бюджетів від державних субвенцій та ПДФО, що підкреслює важливість збалансування фінансових ресурсів між рівнями бюджетної системи.

Загалом аналіз ключових показників за січень-вересень 2024 року дозволяє виокремити основні проблемні питання та тенденції в управлінні

місцевими бюджетами. Важливими аспектами залишаються зміцнення власної дохідної бази громад, підвищення ефективності використання міжбюджетних трансфертів, а також адаптація до економічних і соціальних умов, що склалися в країні. Вчасне реагування на ці виклики дозволить не тільки стабілізувати місцеві бюджети, але й сприяти збалансованому подальшому соціально-економічному розвитку території (рис. 2.5).

Рисунок 2.5 - Структура взаємоз’вязку між доходами Державного бюджету надходженнями місцевих бюджетів

Продемонструємо приріст надходжень до місцевих бюджетів України за січень-вересень 2024 року відповідно до аналогічного періоду 2023 року. Дані розділені за основними джерелами доходів, із зазначенням абсолютних значень у млрд грн і відсоткового зростання або скорочення (рис. 2.6).

Рисунок 2.6 - Порівняльна оцінка надходжень місцевих бюджетів впродовж періоду 9 місяців 2023 – 9 місяців 2024 р.

Основним джерелом доходів місцевих бюджетів в досліджуваному періоді залишаються дані та збір на доходи фізичних осіб (183,1 млрд грн, або 37,2% від загальної суми). Це закон про те, що доходи місцевих бюджетів залишаються ключовим фактором наповнення місцевих бюджетів, незважаючи на певне зниження через вилучення військового ПДФО. Іншим за значущим джерелом є субвенції з державного бюджету, які становлять 98,6 млрд грн (20%). З одного боку, цей показник відображає значну роль державних трансфертів у підтримці місцевих бюджетів, що є місцем для регіонів, які стикаються з фінансовими труднощами. З іншого боку, це стосується до залежності від державних трансфертів та зниження автономності і самостійності місцевого самоврядування. Нагадаємо, що субвенції – це трансферти із цільовим спрямуванням (тобто надавач трансферту вказує на те, що цільово використовуватимуться кошти). Водночас, єдиний податок (50,2 млрд грн, 10,2%) та податок на майно (37,3 млрд грн, 7,6%) займають важливе місце в структурі доходів, забезпечуючи певну фінансову стабільність за рахунок місцевих податків та зборів.

У 2024 році фінансова спроможність територіальних громад України продовжує залишатися однією з головних тем дослідження. Місцеві бюджети є основою для забезпечення життєдіяльності громад, фінансування інфраструктурних проєктів, соціальних програм, підтримки ВПО та релокованого бізнесу та багатьох інших потреб. Проте війна та економічні виклики, з якими стикається країна, суттєво вплинули на розподіл ресурсів, дохідну частину місцевих бюджетів і загальний баланс між громадами. Війна значно вплинула на стан місцевих бюджетів України, створивши численні виклики та проблеми, які громади змушені вирішувати в умовах воєнного часу. Основні наслідки можна розділити на кілька основних аспектів:

- зниження податкових надходжень;
- зростання нерівності між громадами;
- зростання витрат на оборону і гуманітарні потреби;
- релокація бізнесу;
- роль військового ПДФО;
- скорочення інвестицій;
- інфляційний тиск.

Аналіз місцевих бюджетів у 2024 році виявляє суттєві зміни, зумовлені впливом війни та бюджетними новаціями. Збройний конфлікт значно вплинув на фінансову спроможність громад, спричинивши диспропорції у розподілі ресурсів та створивши нові виклики для місцевого самоврядування. Одним із осонвних факторів, що вплинув на місцеві бюджети, стало вилучення військового податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) з грошового забезпечення військовослужбовців. До жовтня 2023 року цей податок був вагомим джерелом доходів для багатьох громад, особливо тих, на території яких розміщені військові частини. Вилучення військового ПДФО призвело до зниження частки місцевих доходів у зведеному бюджеті України: з 24,4% у 2022 році до 17,8% у 2023 році та до 15,8% за перші дев'ять місяців 2024 року. Ця ситуація посилила диспропорції між громадами: ті, що раніше отримували суттєві надходження від військового ПДФО, тепер стикаються з

фінансовими труднощами, тоді як менш залежні від цього джерела зберегли відносну стабільність. Водночас, війна призвела до скорочення надходжень одних місцевих податків, зокрема плати за землю, але певне зростання інших (єдиного податку). Разом з тим, в окремих громадах спостерігається суттєве скорочення надходжень через зниження економічної активності та пошкодження інфраструктури. Це свідчить про необхідність перегляду механізмів фінансового вирівнювання та підтримки громад, особливо в умовах війни. Для забезпечення сталого розвитку громад необхідно розробити стратегії, спрямовані на подолання диспропорцій та зміцнення фінансової бази місцевих бюджетів.

2.3. Дестабілізуючі чинники впливу на бюджети територіальних громад під час війни: експертне дослідження

Повномасштабне вторгнення рф зумовило нові надзвичайні виклики як для суспільства, так і для всіх процесів, що відбуваються в державі. Руйнація значної частини виробничої, транспортної інфраструктури та житлового фонду, установ і організацій, що забезпечують соціально важливі функції критичної інфраструктури, міграція населення, зміни в діяльності та доходах бізнесу значною мірою позначилося на бюджетах – державному та місцевих. Попри зменшення надходжень, що спричинене зменшенням податкоспроможності населення та бізнесу, що спостерігається достатньо часто, потреби в забезпеченні функціонування бюджетних установ, надання послуг населенню збільшуються. Також до видатків місцевих бюджетів додаються потреби у фінансуванні видатків, пов’язаних із забезпечення обороноздатності та підтримкою населення й економіки, притаманні воєнному стану. Експерти Програми USAID DOBRE [31] провели дослідження впливу війни на бюджети 60 територіальних громад-партнерів, серед яких 15 ТГ – території, на яких ведуться (велися) бойові дії, 8 – тимчасово окуповані РФ території України, 2 – території активних бойових

дій, 11 – деокуповані території, 24 – території, на яких не велися бойові дії. Результати представлено у звіті «Вплив війни на бюджети територіальних громад» [31].

У звіті проаналізовано період 2021 – 2023 років загалом та окремо по кожному типу територіальної громади (далі ТГ) щодо таких чинників: організаційні аспекти, які вплинули на діяльність ТГ; зміни чинного законодавства, внесені після введення воєнного стану до бюджетного та податкового кодексів України, постанов КМУ та ухвалені супутні нормативно-правові акти; динаміка та структура трансфертів, що надходили до бюджетів ТГ; динаміка доходів місцевих бюджетів: податкових та неподаткових; виконання бюджетів за видатками. Підсумовуючи результати дослідження, слід зазначити вплив таких дестабілізуючих чинників.

1. Продовжується спостерігатись недостатня наявність у кваліфікованих кадрах фінансових органів, особливо в ТГ, де спостерігаються значні міграційні процеси, що відбуваються внаслідок тимчасової окупації та/або бойових дій. Також на кадровий потенціал органів місцевого самоврядування (далі ОМС) впливає значна завантаженість наявних працівників, а також постійні зміни законодавства та складні процедури. На зазначену динаміку варто звертати увагу, коли оцінюється спроможність ТГ здійснювати нові чи додаткові обсяги повноважень, які надаються чи плануються надаватись в контексті децентралізаційних процесів.

2. Відсутність системних статистичних даних на місцевому рівні, в тому числі щодо фактичної чисельності населення в ТГ, що загострюється міграційними процесами, ускладнює та не сприяє ефективності планування та виконання видатків місцевих бюджетів та, відповідно впливає на якість послуг, що надаються населенню.

3. На територіях, що перебували (перебувають) у тимчасовій окупації та/або розташовані в зоні активних бойових дій, значна кількість комунальних закладів сфер освіти, культури, фізичної культури та спорту припинили функціонування, що, переважно, пов’язано з руйнуванням

приміщень та/або неможливістю роботи через небезпеку внаслідок бойових дій. Органи місцевого самоврядування та військові адміністрації забезпечили функціонування виконавчих органів, бюджетних установ і комунальних підприємств. Значна кількість закладів продовжує працювати дистанційно.

4. Зміни, затверджені до нормативно-правових актів, які регламентують бюджетний процес, здебільшого мали позитивний вплив. Наприклад, коли у 2022 році було надано право виконавчим комітетам і військовим адміністраціям здійснювати перерозподіл коштів місцевих бюджетів без рішення сесії, що дозволило швидко вирішувати питання, коли скликати сесії було неможливо. В той же час, зміни, які не можливо було передбачити в період планування бюджетів на 2023 рік, такі як вилучення ПДФО з грошового забезпечення військовослужбовців призводили до необхідності внесення змін до відповідних бюджетів, скорочення певних видатків тощо, що створювало певні складнощі для ОМС. В даному контексті варто наголосити про необхідність дотримання принципів бюджетної системи та забезпечення збалансування бюджетів протягом усього бюджетного року.

5. При аналізі виконання планів за доходами спостерігається переважно виконання планових показників. В той же час, якщо аналізувати динаміку показників доходів, то у певних випадках вони не досягли рівня 2021 року або мають зростання, але не значне. Значне зменшення власних доходів бюджетів у 2022 та 2023 роках порівняно з 2021 роком за результатами виконання бюджетів тимчасово окупованих рф, деокупованих ТГ та ТГ, що перебувають у зоні активних бойових дій, що пов’язано з припиненням діяльності бюджетних установ, бізнесу.

6. В окремих ТГ спостерігається збільшення власних доходів. Найпоширенішими причинами цього було у 2023 році надходження ПДФО з грошового забезпечення військовослужбовців, міграція бізнесу з тимчасово окупованих РФ територій і територій активних бойових дій до безпечніших громад, а також отримання гуманітарної допомоги. Значне зниження податкових надходжень у 2022 році більшою мірою зумовлене внесенням

змін до Податкового кодексу України в частині надання права окремим категоріям платників не сплачувати єдиний і екологічний податки, податок на майно, податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, встановлення акцизу на імпорт пального на рівні 0 євро тощо.

7. ТГ отримували підтримку від держави через міжбюджетні трансферти, обсяг яких значно збільшився у 2023 році порівняно з попередніми роками. У близько 30% ТГ обсяг трансфертів перевищує обсяг податкових надходжень. Додатково з державного бюджету у 2023 році та на 2024 рік передбачена дотація на здійснення повноважень ОМС на деокупованих, тимчасово окупованих та інших територіях України, що зазнали негативного впливу у зв’язку з повномасштабною збройною агресією рф. Суттєва підтримка також надійшла через благодійні внески, гранти й дарунки (гуманітарну допомогу) від міжнародних і вітчизняних фондів та організацій.

8 Переважну частку видатків ТГ традиційно займали видатки на освіту й загальнодержавні функції. Відбулося значне зростання видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення (в 1,5 рази у 2023 році та у 1,2 рази у 2022 році) і видатків на громадський порядок (у 2,6 рази у 2023 році та у 4,2 рази у 2022 році), що свідчить про зміну пріоритетів видатків місцевих бюджетів відповідно до викликів війни.

9. Воєнний стан та спричинені ним виклики зумовили ухвалення ТГ нових програм і проведення притаманних цьому періоду видатків. Більшість ТГ виконували окремі програми підтримки та забезпечення ТРО, ДФТГ та інших напрямів, пов’язаних із забезпеченням громадського порядку, гарантуванням безпеки й обороноздатності; фінансували будівництво облаштування бомбосховищ; формували матеріальний резерв; купували генератори для забезпечення енергоресурсами діяльності бюджетних установ, приймали окремі заходи адресної фінансової підтримки військовослужбовців і членів їхніх сімей; виконували окремі бюджетні

програми щодо підтримки та забезпечення потреб внутрішньо переміщених осіб.

10. У 2022 році порівняно з 2021 роком суттєво зменшилася питома вага видатків на економічну діяльність, проте у 2023 році було досягнуто позитивної динаміки. Впродовж 2022-2023 років зменшилися видатки на культуру й мистецтво, фізичну культуру та спорт. Недофінансування цих галузей означає скорочення й погіршення якості послуг. У 2023 році частка поточних видатків склала 79,8%, а капітальних видатків – 20,2%. Обсяг капітальних видатків зріс у 4,5 рази у порівнянні із 2022 роком та у 2,2 рази проти 2021 року. У 2022 році показники питомої ваги поточних видатків у бюджетах ТГ в середньому становили 93,7%, капітальних видатків – 6,3%. Останні сумарно зменшилися більше як на 50%. Це свідчить про реалізацію заходів ТГ, спрямованих розв'язати поточні питання, і відсутність заходів, покликаних сприяти розвитку інфраструктури громади. Причиною цього є як зменшення доходів бюджетів, так і зміни до чинного законодавства, що запроваджують черговість видатків.

Отже, бюджетний процес на місцевому рівні невіддільно пов'язаний з факторами впливу, зумовленими введенням воєнного стану. Зокрема: наявність чи наближеність до зон бойових дій на території ТГ, перебування територій ТГ у тимчасовій окупації, міграційні процеси, руйнація об'єктів інфраструктури, бізнесу тощо. Втрати надходжень у бюджетах ТГ за 2022 – 2023 рр. достатньо значні, в тому числі й тих, у яких підсумково спостерігаються тенденції зростання у грошовому виразі. Покриття таких втрат залежить, значною мірою як від діяльності бізнесу, так і державної підтримки – як через міжбюджетні трансферти, так і через розроблення нормативно-правових актів, що сприятимуть стабільній роботі та розвитку бізнесу, планомірності бюджетного процесу на всіх стадіях. І Звісно, важлива роль відводиться органам місцевого самоврядування, які мають попри всі складнощі забезпечити процеси планування та виконання бюджетів з урахуванням потреб населення та воєнних ризиків.

Дослідженням встановлено, що в умовах воєнного стану змінилося бюджетне законодавство і відповідно методи і способи управління фінансовими ресурсами, як державного, так і місцевих бюджетів. Законодавець спростив процедуру та розширив повноваження уряду та органів місцевого самоврядування щодо управління та використання, як коштів державного, так і місцевих бюджетів. З початком російського вторгнення, доходи бюджету суттєво знизилися через припинення підприємницької та зовнішньоекономічної діяльності підприємств. Зріс дефіцит бюджету, а також виникли проблеми з обслуговуванням державного боргу. Загалом змінилися умови формування і виконання державного та місцевих бюджетів. Дослідженням також встановлено, що найбільшу частку бюджетних надходжень у 2022 – 2023 рр. та 9 місяцях 2024 р. склали міжнародні гранти (дарунки) від країн-партнерів та міжнародних інституцій.

Встановлено, що в умовах воєнного стану, актуальним є питання раціонального розподілу видатків усіх рівнів бюджету з особливим акцентом на ефективності їх використання для посилення спроможностей ЗСУ, відновлення зруйнованих об’єктів критичної інфраструктури, фінансування інших життєво важливих для України та її громадян, заходах, бюджетних програмах тощо. Цей напрям повинен бути подальшою перспективою наукових досліджень, адже вже зараз необхідно формувати потужний кейс фінансової та іншої матеріально-технічної допомоги на відновлення України після нашої перемоги.

Висновки до розділу 2

Формування та реалізація бюджетної політики, її пріоритетів навіть у мирний час є доволі складним завданням, оскільки необхідно враховувати об’єктивні й суб’єктивні, часто різнопланові, суперечливі чинники соціально-економічного розвитку, інтереси різних груп населення тощо. Дослідження показало, що в умовах війни влада і суспільство в Україні згуртувалися з

метою консолідації зусиль щодо зміни змісту пріоритетів бюджетної політики і спрямування бюджетних видатків на екзистенціальні загрози. Переспрямування значного обсягу фінансових ресурсів на потреби сектору безпеки та оборони України є доцільним, обґрунтованим і виправданим кроком Уряду: будь-яка країна, котра зазнала зовнішньої збройної агресії, втрачає суттєві надходження до бюджету і змушена терміново шукати джерела покриття його дефіциту, обслуговування держборгу і при цьому забезпечувати повноту фінансування захищених статей та потреб ЗСУ для посилення спроможності армії. Переорієнтація пріоритетів бюджетної політики в умовах війни вказує на посилення фінансування одних напрямів і зменшення інших.

У післявоєнний період пріоритети бюджетної політики теж зміняться, виходячи з тих завдань і цілей, які визначатимуться середньо- й довгостроковими програмами, проєктами відновлення та розвитку України. Водночас завдання нарощування військового потенціалу ЗСУ та розвитку військово-промислового комплексу і надалі залишатиметься одним із пріоритетних напрямів бюджетної політики. Чіткість визначення та ефективність реалізації пріоритетів бюджетної політики залежать від усвідомлення першочергових завдань, об’єктивної оцінки поточного стану функціонування економіки, узгодження параметрів бюджетної політики з податковою, коротко- та довгостроковою стратегією розвитку держави. Встановлено, що з Державного бюджету України фінансуються завдання, які є пріоритетами держави у реагуванні на загрози війни, що дає нам підстави обґрунтовано стверджувати і в подальшому розрізняти державний бюджет також за військовою ознакою.

У 2024 році фінансова спроможність територіальних громад України продовжує залишатися однією з головних тем дослідження. Місцеві бюджети є основою для забезпечення життєдіяльності громад, фінансування інфраструктурних проєктів, соціальних програм, підтримки ВПО та релокованого бізнесу та багатьох інших потреб. Проте війна та економічні

виклики, з якими стикається країна, суттєво вплинули на розподіл ресурсів, дохідну частину місцевих бюджетів і загальний баланс між громадами. Війна значно вплинула на стан місцевих бюджетів України, створивши численні виклики та проблеми, які громади змушені вирішувати в умовах воєнного часу. Основні наслідки можна розділити на кілька основних аспектів:

- зниження податкових надходжень;
- зростання нерівності між громадами;
- зростання витрат на оборону і гуманітарні потреби;
- релокація бізнесу;
- роль військового ПДФО;
- скорочення інвестицій;
- інфляційний тиск.

Аналіз місцевих бюджетів у 2024 році виявляє суттєві зміни, зумовлені впливом війни та бюджетними новаціями. Збройний конфлікт значно вплинув на фінансову спроможність громад, спричинивши диспропорції у розподілі ресурсів та створивши нові виклики для місцевого самоврядування. Одним із осонвних факторів, що вплинув на місцеві бюджети, стало вилучення військового податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) з грошового забезпечення військовослужбовців. До жовтня 2023 року цей податок був вагомим джерелом доходів для багатьох громад, особливо тих, на території яких розміщені військові частини. Вилучення військового ПДФО призвело до зниження частки місцевих доходів у зведеному бюджеті України: з 24,4% у 2022 році до 17,8% у 2023 році та до 15,8% за перші дев'ять місяців 2024 року. Ця ситуація посилила диспропорції між громадами: ті, що раніше отримували суттєві надходження від військового ПДФО, тепер стикаються з фінансовими труднощами, тоді як менш залежні від цього джерела зберегли відносну стабільність. Водночас, війна призвела до скорочення надходжень одних місцевих податків, зокрема плати за землю, але певне зростання інших (єдиного податку). Разом з тим, в окремих громадах спостерігається суттєве скорочення надходжень через зниження економічної активності та

пошкодження інфраструктури. Це свідчить про необхідність перегляду механізмів фінансового вирівнювання та підтримки громад, особливо в умовах війни. Для забезпечення сталого розвитку громад необхідно розробити стратегії, спрямовані на подолання диспропорцій та зміцнення фінансової бази місцевих бюджетів.

Дослідженням встановлено, що в умовах воєнного стану змінилося бюджетне законодавство і відповідно методи і способи управління фінансовими ресурсами, як державного, так і місцевих бюджетів. Законодавець спростив процедуру та розширив повноваження уряду та органів місцевого самоврядування щодо управління та використання, як коштів державного, так і місцевих бюджетів. З початком російського вторгнення, доходи бюджету суттєво знизилися через припинення підприємницької та зовнішньоекономічної діяльності підприємств. Зріс дефіцит бюджету, а також виникли проблеми з обслуговуванням державного боргу. Загалом змінилися умови формування і виконання державного та місцевих бюджетів. Дослідженням також встановлено, що найбільшу частку бюджетних надходжень у 2022 – 2023 рр. та 9 місяцях 2024 р. склали міжнародні гранти (дарунки) від країн-партнерів та міжнародних інституцій.

Встановлено, що в умовах воєнного стану, актуальним є питання раціонального розподілу видатків усіх рівнів бюджету з особливим акцентом на ефективності їх використання для посилення спроможностей ЗСУ, відновлення зруйнованих об’єктів критичної інфраструктури, фінансування інших життєво важливих для України та її громадян, заходах, бюджетних програмах тощо. Цей напрям повинен бути подальшою перспективою наукових досліджень, адже вже зараз необхідно формувати потужний кейс фінансової та іншої матеріально-технічної допомоги на відновлення України після нашої перемоги.

РОЗДІЛ 3
УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМИ ФІНАНСАМИ В НАПРЯМКУ СТАБІЛІЗАЦІЇ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕСУ ПІД ЧАС ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

3.1. Моніторинг кономічних наслідків війни у напрямку стабілізації бюджетної політики

Основними пріоритетами бюджету є підвищення обороноздатності держави та забезпечення соціальної стабільності в суспільстві, що потребує стійких надходжень до бюджету. Важливого значення набуває питання дієвого розподілу обмежених бюджетних ресурсів особливо в умовах воєнного стану. Розвиток системи планування та виконання бюджетів, який ґрунтується на принципах програмноцільового методу, потребує посилення спрямованості бюджетного планування на кінцеві результати, підвищення ефективності використання бюджетних коштів. Відповідні бюджетні механізми мають забезпечити бюджетну рівновагу та дієвий вплив на соціальноекономічні процеси. Бюджетна політика визначає можливість збалансованого управління фінансовими ресурсами державного сектору економіки. Держава на початковому етапі повномасштабної війни запровадила низку фіскальних стимулів з метою підтримки економіки та споживання. Держава має посилити якість координації бюджетноподаткової та монетарної політики задля утримання макроекономічної стабільності. Підходи до підвищення дієвості механізмів формування бюджету країни в умовах воєнного стану мають базуватися на інституційній взаємодії фінансово-бюджетних регуляторів. Бюджетна підтримка населення є основною у нейтралізації наслідків військових дій, тому повинна знаходити відображення у видатках державного бюджету.

Для того, щоб оцінити вплив військових дій на публічні фінанси в Україні, розглянемо динаміку показників публічних фінансів за останні п’ять

років, з 2019 по 2023 роки (табл. 3.1). Нами розраховані показники доходів, видатків та дефіциту зведеного бюджету у відсотках до валового внутрішнього продукту (ВВП) України, показники доходів, видатків та дотації з державного бюджету Пенсійному фонду України у відсотках до ВВП України, а також частки державного та гарантованого державою боргу у ВВП нашої держави з 2019 по 2023 роки.

Таблиця 3.1 - Моніторинг показників державних фінансів України протягом 2019 – 2023 рр.

Роки / Показники	2019	2020	2021	2022	2023
Доходи зведеного бюджету, % до ВВП	32,5	32,8	30,4	42,3	47,5
Видатки зведеного бюджету, % до ВВП	34,5	38,0	33,8	58,6	67,9
Дефіцит зведеного бюджету, % до ВВП	2,1	5,3	3,4	16,3	20,3
Державні гарантії, % до ВВП	0,1	1,2	1,4	0,9	0,6
Разом дефіцит зведеного бюджету та державні гарантії, % до ВВП	2,1	6,5	4,8	17,2	20,9
Видатки Пенсійного фонду України, % до ВВП	11,0	11,4	9,6	11,4	11,4
Власні доходи Пенсійного фонду України, % до ВВП	6,1	6,7	6,1	7,8	7,1
Дотація Пенсійному фонду з Державного бюджету України, % до ВВП	4,9	4,4	3,3	4,2	4,7
Разом доходи зведеного бюджету та власні доходи Пенсійного фонду України, % до ВВП	38,6	39,5	36,5	50,1	54,6
Разом видатки зведеного бюджету та видатки Пенсійного фонду України (без дотації з Державного бюджету), % до ВВП	40,6	45,0	40,1	65,8	74,6
Чисті запозичення до зведеного бюджету, % до ВВП	2,1	6,2	3,3	16,4	19,3
Державний та гарантований державою борг, % до ВВП	50,3	60,8	48,9	78,4	84,4
У т.ч. внутрішній державний борг, % до ВВП	21,1	24,6	20,3	28,1	25,3
У т.ч. зовнішній державний борг, % до ВВП	29,2	36,2	28,6	50,3	59,1

Аналіз динаміки показників свідчить, що з початком великої війни 2022 року частка усіх показників публічних фінансів у ВВП різко збільшилась – зросли як показники доходів та видатків бюджету, так і показники запозичень та заборгованості. Частка доходів зведеного бюджету у 2019 – 2021 роках була на рівні 30,4 – 32,8 % до ВВП, а вже у 2022 році зросла до 42,3 %, а у 2023 році збільшилась до 47,5 %, тобто зросла приблизно у 1,5 рази

порівняно з довоєнним станом. Частка видатків зведеного бюджету у 2019–2021 роках була

на рівні 33,8 – 38,0 % до ВВП, а у 2022 році зросла до 58,6 %, а у 2023 році збільшилась до 67,9 % від ВВП. Ріст видатків порівняно із їх довоєнним станом склав 200 % [32]. Таке зростання видатків спричинено, у першу чергу, потребами на ведення оборонної війни, оскільки збільшується з кожним роком чисельність українського війська та видатки на грошове забезпечення, нарахування єдиного соціального внеску на нього, зростають витрати на озброєння, обмундирування, харчування, медикаменти, логістичні витрати. Разом із кількісними показниками, зростає щорічна вартість тих самих статей витрат у зв'язку із інфляцією – дорожчають продовольство, паливо, одяг, будівельні матеріали тощо. Крім показників доходів та видатків бюджету, зростає щорічний розрив між ними, тобто бюджетний дефіцит. Якщо до початку великої війни він був на рівні 2,1 – 5,3 % від ВВП, то у 2022 році він зріс до 16,3 %, а у 2023 році збільшився вже до 20,3 % ВВП. У зв'язку із цим, зросли чисті запозичення до зведеного бюджету, які у 2022 році склали 16,4 %, а у 2023 році – 19,3 % [32; 33].

Чисті запозичення – різниця між валовими запозиченнями та погашенням за рік, тобто ті кошти, які потрібно буде з часом віддавати разом із нарахованими відсотками на позичену суму. Видатки Пенсійного фонду у 2023 р., хоча і збільшилися у абсолютній сумі на 156,2 млрд. грн. порівняно з 2022 роком, у відсотках до ВВП займають приблизно таку ж саму частку, як і до війни – 11,4 % [35]. Разом доходи зведеного бюджету та власні доходи Пенсійного фонду України у 2019–2021 роках складали 36,5 – 39,5 % від ВВП. Проте після початку війни у 2022 році вони зросли до 50,1 %, а у 2023 році – до 54,6 %. Але найбільший ріст показали видатки зведеного бюджету та видатки Пенсійного фонду України, які у сумі збільшились у 2023 році до 74,6 % від ВВП, тобто у 1,9 рази порівняно із аналогічним показником 2021 року (40,1 %). Показник видатків держави у майже 75 % від ВВП – це безпрецедентна сума для державних фінансів України, яка майже немає

аналогів у світі. Це означає, що держава 75 % ВВП розподіляє через бюджет та соціальні фонди, а 25 % ВВП підлягає ринковому розподілу. А отже, відбувається згортання ринко вих засад української економіки та посилення у ній директивних методів управління.

Також, велика частка ресурсів державних фінансів у ВВП означає, що в розпорядженні бізнесу залишається все менше вільних коштів для свого розвитку та інвестування. Ріст запозичень до державного бюджету після початку війни 2022 року спричинив зростання державного боргу. Частка державного та гарантованого державою боргу до війни поступово зменшувалась з 60,8 % у 2020 році до 48,9 % від ВВП у 2021 році. У 2020 році запозичення збільшились через необхідність фінансувати додаткові видатки під час пандемії. Але війна знову змусила робити нові запозичення у великих розмірах, через що їх частка зросла у 2022 році до 78,4 % від ВВП. У 2023 році така частка ще збільшилась до 84,4 % [33]. Показник безпечного боргу у 60 % ВВП був перевищений на 20,4 %. Частка внутрішнього боргу зросла з 20,3 % у 2021 році до 25,3 % від ВВП 2023 році. Зовнішній борг показав збільшення з 28,6 % у 2021 році до 59,1 % ВВП у 2023 році. Безумовно, значне зростання саме зовнішнього боргу у ВВП за два роки виступає суттєвим тягарем для національної економіки та «формує» майбутні проблеми.

Вплив війни на бюджет можна дослідити через аналіз динаміки показників зведеного бюджету України за 2019–2023 роки. За період війни доходи зведеного бюджету збільшились з 1662,2 млрд. грн. у 2021 році до 3104,3 млрд. грн. у 2023 році або у 2 рази. Видатки цього бюджету зросли з 1844,4 млрд. грн. у 2021 році до 4440,9 млрд. грн. у 2023 році. або у 2,4 рази. За два передвоєнні роки (2019 – 2021 рр.) доходи зведеного бюджету зросли у 1,3 рази, а видатки у 1,34 рази. Тобто темп росту видатків за 2 роки збільшився із 134 % до війни до 241 % у період бойових дій. Але найбільшою проблемою для бюджету є не швидкий ріст видатків і не значні їх суми, а великий розрив між видатками та доходами бюджету, який щорічно зростає.

Так, якщо у 2021 році такий розрив або дефіцит становив 186,9 млрд. грн., то у 2023 році він зріс до 1327,7 млрд. грн. або у 7,1 рази, тоді як ріст видатків становив 2,4 рази за цей період. Тобто найбільшими темпами зростав дефіцит, а не доходи або видатки бюджету. Такий високий дефіцит свідчить про значні проблеми в управлінні державними фінансами. Щорічне зростання розриву між доходами та видатками показує, що уряд не може знайти додаткові непозикові джерела доходів для покриття все зростаючих оборонних видатків. Тобто наявна ситуація, коли видатки зростають швидшими темпами, ніж доходи, і уряд змушений ухвалювати бюджет з зростаючим дефіцитом. Варто зазначити, що це наслідки війни, але проблемою в цьому випадку є зростання зовнішніх та внутрішніх запозичень уряду. В умовах зростання інфляції для залучення таких запозичень уряду потрібно буде збільшувати процентну ставку або ціну кредитних ресурсів. І це створює наступну проблему – стрімке зростання державного боргу.

До початку російсько-української війни станом на кінець 2021 року загальна сума державного та гарантованого державою боргу України складала 2671,8 млрд. грн. Із початком війни, у міру зростання дефіциту публічних фінансів та фінансування державного бюджету через запозичення, почав стрімко зростати державний борг.

Станом на жовтень 2024 року загальна сума державного боргу склала 6413,6 млрд. грн. Тобто за неповні 3 роки заборгованість держави зросла на 3741,8 млрд. грн. або у 2,4 рази. Такий ріст відповідає темпу зростанню державних видатків, які з 2021 по 2023 роки зросли теж у 2,4 рази. Найбільшими темпами за період війни зростав зовнішній борг держави, який збільшився з 1560,2 млрд. грн. на кінець 2021 року до 4585 млрд. грн. на кінець 2023 року або у 2,9 рази. Внутрішній державний борг зріс з 1111,6 млрд. грн. на кінець 2021 року до 1829,1 млрд. грн. на кінець 2023 року або у 1,6 рази. Війна суттєво вплинула на структуру доходів та видатків публічних фінансів України. Так у структурі доходів зведеного бюджету України відбулись за 2021–2023 роки наступні зміни:

– *податкові надходження у перший рік війни зменшились* на 110,6 млрд. грн., із 1453,8 млрд. грн. у 2021 році до 1343,2 млрд. грн. у 2022 році. У 2023 році податкові надходження зросли на 294,9 млрд. грн. до показника 2022 року. Втрата податкових надходжень у перший рік війни була спричинена окупацією 20 % території України і втратою її економічного потенціалу, закриттям або релокацією малого та середнього бізнесу з прифронтових територій, зменшенням доходів підприємств через зміну логістичних маршрутів та падіння реальних доходів населення, масовим виїздом громадян України за кордон, запровадженням податкових пільг для малого і середнього бізнесу та іншими труднощами військового часу.

– *частка податкових надходжень у структурі зведеного бюджету у період війни суттєво зменшилась.* Так, у 2021 році питома вага податкових надходжень була 87,5 %, а у 2022 році впала до 61,1 %, тобто на 26,4 %. У 2023 році частка таких надходжень зменшилась ще на 8,3 % і досягла 52,8 %. Це означає, що податки поступово втрачають своє значення як провідної статті бюджетних доходів внаслідок важкої економічної ситуації, падіння обсягів виробництва та надання послуг, скорочення зайнятих в економіці, нестабільності в енергетиці та її руйнування, скорочення логістичних маршрутів для постачання ресурсів та товарів, експортних можливостей тощо.

– *виросла роль неподаткових надходжень у структурі доходів зведеного бюджету.* Так у 2022 році їх частка зросла до 16,8 %, а у 2023 році збільшилась вдвічі до 33,1 %. Сама сума неподаткових доходів з 202,5 млрд. грн. у 2021 році зросла до 1028,1 млрд. грн. у 2023 році або у 5,1 рази. – після початку війни 2022 року суттєво зросли суми іноземної допомоги Україні у складі бюджету. Така допомога надходила від Європейського Союзу (ЄС), урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ. У 2021 довоєнному році іноземна допомога склала 1,3 млрд. грн., а у 2022 році зросла до 481,3 млрд. грн., у 2023 році досягла 433,6 млрд. грн. Ця допомога надходить у валюті тих країн, які допомагають Україні, а потім обмінюється

на гривні за офіційним курсом НБУ. Кошти іноземної допомоги витрачаються на цивільні видатки державного бюджету – освіту, охорону здоров'я, соціальну допомогу, культуру та інші подібні цілі. Умовою одержання цих коштів від іноземних партнерів є те, що вони не повинні витрачатися на військові цілі.

– частка допомоги від ЄС, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ зросла з 0,1 % у 2021 році до 21,9 % у 2022 році і до 14,0 % у 2023 році. Без цієї допомоги наша держава не змогла би фінансувати освітні, культурні, медичні та інші соціальні послуги для громадян, оскільки усі зібрані податки витрачаються на військові цілі – грошове утримання військовослужбовців та оборонні закупівлі. Структура видатків зведеного бюджету України також зазнала суттєвих змін.

Для зручності аналізу розділимо всі видатки на 2 частини – умовно військовий бюджет, куди включимо видатки на оборону, громадський порядок та безпеку, та умовно цивільний бюджет, куди увійдуть видатки на соціальну сферу, економічну діяльність та державне управління. Видатки на обслуговування державного боргу виділимо окремо. Із аналізу динаміки видатків зведеного бюджету можна зробити такі висновки. До початку великої війни у 2021 році військові та видатки на безпеку складали разом 16,4 %, на обслуговування боргу ішло 8,5 % від загальної суми видатків. Решта – це цивільні видатки у розмірі 75,1 %. У 2022 році видатки бюджету на оборону та безпеку зросли у 5,2 рази, з 303,7 млрд. грн. у 2021 році до 1597,3 млрд. грн. у 2022 році. Цивільні статті бюджету були профінансовані на 1285,9 млрд. грн., що на 97,2 млрд. грн.. менше, ніж у 2021 році. Частка видатків на оборону, громадський порядок та безпеку у 2022 році зросла до 52,5 % та перевищила на 10,3 % цивільні статті бюджету, які разом склали 42,2 % від загальної суми видатків. Обслуговування боргу у 2022 р. обійшлося у 5,3 %. У 2023 році структура видатків зазнала ще більших змін порівняно із 2021–2022 роками. Питома вага видатків на оборону, громадський порядок та безпеку досягла 60,6 % від усіх видатків державного

та місцевих бюджетів. Їх сума збільшилась в 1,7 рази порівняно із аналогічним показником 2022 року та у 8,9 рази співставно із таким показником 2021 року. Видатки на цивільні статті бюджету зросли усього у 1,16 рази порівняно із цивільними видатками 2022 року та у 1,09 рази відповідно до аналогічного показника 2021 року. Видатки на цивільні статті склали 42,2 % у 2022 році та 33,8 % у 2023 році, тобто зазнали зменшення на 32,9 % у 2022 році та на 41,3 % у 2023 році. Видатки на обслуговування державного боргу склали у 2023 році 249,3 млрд. грн. або 5,6 % від загальних видатків зведеного бюджету. В абсолютній сумі вони зросли на 89,3 млрд. грн., що вказує на зростання виплат за відсотками на суми позичених до державного бюджету коштів. Той факт, що Українська держава продовжує обслуговувати навіть під час війни свій держборг, викликає, з одного боку, повагу, але з іншого – питання до влади, яка не змогла у такі важкі часи домовитись із кредиторами та поставити «на паузу» ці видатки бюджету.

Наступний аналіз проведемо щодо динаміки співвідношення доходів та видатків державного та місцевих бюджетів України за останні три роки. Порівнюючи показники державного та місцевих бюджетів ми бачимо доволі різну динаміку щодо їх зміни. Показники держаного бюджету зростали набагато швидше, ніж показники місцевих бюджетів. Так, доходи державного бюджету зросли за 2021 – 2023 роки у 2,1 рази, а видатки державного бюджету зросли майже у 3 рази. За цей час доходи місцевих бюджетів зросли у 1,12 рази, а видатки місцевих бюджетів – у 1,08 рази. Тобто ми бачимо, що місцеві бюджети майже не додавали у зростанні своїх фінансових ресурсів, а лишилися в сумі на рівні 2021 року. За цей же період показники держаного бюджету зросли у 2,1 та 3 рази. Це показує, що зростання державних фінансів за період війни у 2022–2023 роках відбувалось за рахунок державного бюджету, а не місцевих бюджетів. Якщо врахувати, що за 2 роки ціни в державі зросли на 31,7 % [33], то реальні доходи місцевих бюджетів впали, а не зросли.

Тобто найбільше постраждали громади, оскільки вони не одержали необхідних грантів від державного бюджету, та втратили інвестиційні можливості, які під час війни були доволі обмежені урядом та економічною ситуацією. Отже, від недофінансування втратили мешканці громад, оскільки в період війни з місцевих бюджетів фінансувались в основному захищені статті, такі як зарплата та нарахування на неї, а капітальні видатки (будівництво та капремонт шкіл, лікарень, дорожньої та іншої інфраструктури) були заморожені. Отже, проведений нами аналіз динаміки показників державних фінансів України показав, що з початком великої війни 2022 року частка усіх показників публічних фінансів у ВВП стрімко збільшилась – зросли як показники доходів, видатків та дефіциту бюджету, так і показники запозичень та заборгованості. Частка доходів зведеного бюджету у ВВП за два роки війни (2022 та 2023) зросла у 1,6 рази до 47,5 % ВВП, частка видатків збільшилась у 2 рази та досягла 67,9 % від ВВП у 2023 році. Найбільшою проблемою для публічних фінансів став їх дефіцит, у який ми включили дефіцит зведеного бюджету та державні гарантії (квазіфіскальний дефіцит). Він зріс з довоєнних 4,8 % у 2021 році до 20,9 % у 2023 році або у 4,4 рази. Дефіцит, який перевищує п’яту частину ВВП є дуже небезпечним, оскільки підштовхує постійно робити державні запозичення, які в умовах високої інфляції (26,6 % за 2022 р. та 5,1 % за 2023 р.) ведуть до боргової спіралі та накопичення критичної суми державного боргу, яку потім буде суттєво важко віддавати кредиторам. Чисті запозичення у 2023 році досягли майже 20 % ВВП. У 2023 році частка державного боргу у ВВП зросла до 84,4 %, що на 24,4 % більше, ніж показник боргової безпеки в 60 %. Станом на кінець жовтня 2024 року державний борг зріс до 155,4 млрд. дол. США, що складає 98,1 % від ВВП 2023 року. Уряд здійснює запозичення в умовах двозначної інфляції, що змушує його піднімати відсотки за державними облігаціями до 16 і більше відсотків річних.

На відміну, від розвинених країн, в Україні відсутній більш-менш розвинений ринок фінансових інструментів державного боргу. Така політика

веде до кредитування уряду, в основному, банками та приватними інвесторами через безризиковість, високу доходність та не оподаткування доходу за державними облігаціями. Проте, така політика уряду веде до вимивання інвестиційних ресурсів приватних інвесторів та банків, які вкладають їх у державний борг, а не у розвиток реального сектору економіки, де створюється значна додана вартість та нові робочі місця. Через це реальний сектор в Україні зараз позбавлений коштів для оновлення та ремонту основних засобів, що негативно відбивається на перспективах подальшого економічного розвитку та зростанні виробництва.

Ще однією проблемою для України стала велика частка державних фінансів у її ВВП, яка досягла у 2023 році майже 75 %. Це означає, що три чверті економіки України підлягають державному регулюванню та розподіляються урядом через публічні фонди, а лише чверть ВВП розподіляється на ринкових засадах. Таке співвідношення є загрозливим для нашої країни, оскільки наша економіка втрачає ефективні ринкові механізми саморегулювання та набуває адміністративно – розподільчого характеру. Також, значна частка вилучення та перерозподілу ВВП через публічні фінанси позбавляє бізнес вільних коштів для свого розвитку та інвестування. Для вирішення цих проблем потрібні подальші реформи та дієві заходи, які покращать їх стан та допоможуть наблизитись до міжнародних стандартів ефективності, суспільної корисності та фінансової безпеки.

Для цього необхідно проводити жорстку політику фіскальної консолідації через скорочення надмірних та неефективних публічних видатків з одночасним збільшенням публічних доходів; зменшити дефіцит державних фінансів, який склав у 2023 році більше 20 % від ВВП, до показника 10–12 % від ВВП; одночасно із зменшенням дефіциту скорочувати державні запозичення; для збільшення бюджетних доходів пропонуємо збільшити податок на додану вартість (ПДВ) на 1–2 %, оскільки він рівномірно розподіляється між споживачами та від нього важко ухилитися; запровадити в Україні накопичувальну систему пенсійного страхування з

метою заміщення дефіцитної солідарної системи; продовжити реформу децентралізації, поступово збільшуючи фіскальні повноваження місцевого самоврядування; всебічно сприяти розвитку малого та середнього бізнесу, усунути адміністративний та податковий тиск на нього; позбуватися збиткових державних підприємств через їх приватизацію або концесію; зменшити частку державних фінансів у ВВП шляхом оптимізації мережі надавачів суспільних послуг, переведення їх з державної у приватну власність (медичні заклади, система освіти, культурні установи, тощо); активно залучати приватні та міжнародні кошти для фінансування економічних та соціальних програм громад, сприяти благодійності та меценатству; використовувати світовий досвід для реформування вітчизняної системи публічних фінансів.

3.2. Формування конкурентних переваг відновлення в повоєнному періоді на підставі обгрунтування економічних наслідків війни

Збройну агресію росії проти України називають екзистенційною війною, як війну передовсім матриць, а не лише боєприпасів, як війну на більш значущих понятійних рівнях – війну українського простору свободи та російського простору рабства. Такі війни загрожують не тільки фізичному виживанню національних держав, але підривають засади існування демократії, заперечують національні цінності, свободу індивідуального та суспільного вибору власного шляху окремими державами, намагаючись зруйнувати їхню ідентичність.

Аналізуючи наслідки воєнної агресії рф для економіки України варто, на наше переконання зупинитися на таких важливих моментах. Війна негативно вплинула на бізнес. Серед основних «тригерів», які відчув бізнес можна відмітити: втрати персоналу і збільшення дефіциту висококваліфікованих кадрів (внаслідок міграційних процесів, внутрішніх переміщень, залучення працівників до лав ЗСУ чи місцевої оборони, участі у

волонтерській діяльності, релокації підприємств тощо); зменшення рівня завантаженості виробничих потужностей (для прикладу, результати роботи будівельної галузі, яка є однією із важливих елементів в структурі відбудови економіки, на кінець 2023 року, демонструють втрати 30% виробничих потужностей при рівні завантаженості підприємств – від 10 до 40% [36].

Енергетичні проблеми, які зумовлені обстрілами енергетичної інфраструктури (на кінець 2023 року загальна потужність генерації, тобто вироблення електрики, зменшилася більш ніж удвічі. Найбільше постраждала маневрова потужність – електрика, яку виробляють теплоелектростанції та теплоелектроцентралі – іхні потужності скоротилися на 68%. Крім того, гідрогенерація зменшилася майже на 30%, а «зелена» електрогенерація на 24%. Окрім виробничих потужностей, зазнали пошкоджень і розподільчі станції – були пошкоджені або зруйновані 42 з 94 критично важливих високовольтних трансформаторів. За оцінками Світового банку, збитки, завдані інфраструктурі електро-, газо-, теплопостачання та видобутку вугілля, перевищують 10 млрд доларів США [37]).

Зміна логістики (втрати зупинки підприємств та часткова руйнація «ланцюгів» постачання за різними підрахунками на місяці складають 7–10 млрд доларів – це нестворене ВВП. Нині Україна контролює найбільші порти, на які у довоєнний період припадало понад 85% морського вантажообігу. В той же час вантажні перевезення залізницею у 2022 році скоротилися на 65,3%, фактично перервалися транзитні перевезення міжнародними коридорами сполученням Азія – Європа, а обмеження пропускної спроможності, в проведенні контрольних процедур та технологічні обмеження виступають стримувальним фактором для використання даного виду транспорту.

Закриття повітряного простору унеможливлює операційну діяльність як українських, так і іноземних авіакомпаній, зокрема для перевезень вантажів, а руйнація 12 аеродромних комплексів оцінюється близько 200 млрд грн [38].

Непомірні втрати металургійних підприємств (металургійна промисловість скоротилася на 70% у 2022 році внаслідок руйнування та тимчасової окупації виробничих потужностей; розірваних виробничих ланцюгів вертикально інтегрованих компаній та блокування логістичних шляхів що ускладнило та збільшило ціну транспортування продукції [39].

Звуження інвестиційного попиту (останнє зумовлено високими процентними ставками при достатньо високому кредитному попиті, складними умовами отримання кредитів. Так, 48% підприємств МСБ зауважують, що для розвитку їм необхідне додаткове фінансування. Діюча державна програма «Доступні кредити 5-7-9%» хоч і дозволила більш ніж 50 тис. підприємств сільського господарства, торгівлі та промисловості отримати понад 154 млрд грн, однак повністю не здатна покрити потребу в кредитних ресурсах [40].

Значні втрати агросектору (останні пов’язані із зменшенням посівних площ; знищенням транспортної інфраструктури і крадіжки сільськогосподарської технік; руйнування складів із пальним, необхідним для посівної; знищення зерносховищ та продовольчих складів.

Розглядаючи вплив війни на бізнес в Україні варто відмітити, що нестабільне середовище продукує не тільки негативні наслідки для його життєдіяльності та несе високі ризики, але й дає надії на позитивне зростання, поштовхи та стимули для розвитку. Останнє підтверджує дослідження Gradus Research «Український бізнес та суспільство під час війни» [41], що поводилось у травні 2023 року, згідно якого, не дивлячись на те, що 31% респондентів очікують, що війна триватиме понад 5 років, 50% бізнесу працює як і раніше (порівняно із 22% у липні 2022 року); 29% бізнесу частково або повністю трансформувався (проти 13% у липні 2022 року); 70% лишається в межах України (проти 72% у липні 2022 року).

Війна негативно вплинула на сектор домогосподарств. Серед основних «тригерів», які він відчув можна відмітити: погіршення якості життя [42]. Також, еміграція населення, що стає загрозою для майбутньої відбудови

економіки. Значна частка українських біженців втратила велику частину своїх доходів після початку повномасштабного вторгнення, зокрема, частка біженців, яким вистачало на базові та дорогі речі, скоротилася з 27,8% до війни до 6% (станом на 2023 р.); частка тих, кому вистачало лише на їжу, зросла до 24,6% – це на 16,3 п.п. більше, ніж до війни.

За прогнозами за кордоном можуть залишитись від 1,3 млн до 3,3 млн українців, що пов'язано із тривалістю воєнних дій та подальшою адаптацією біженців до життя за кордоном. Неповернення емігрантів матиме суттєвий вплив на вітчизняну економіку – втрата від 2,7% до 6,9% ВВП щороку [43].

Помірне зростання реальних доходів та поглиблення нерівності в доходах домогосподарств (фінансовий стан домогосподарств поступово поліпшується у 2023 році, порівняно із попереднім роком, що пов'язано із вагомою бюджетною підтримкою, поступовим підвищенням заробітної плати працівникам приватного сектору. Однак, варто зазначити, що фінансовий стан домогосподарств залишається складним, в тому числі за рахунок накопичених боргових зобов'язань за попередній рік, інфляційного тиску, високого рівня тіньової економіки тощо.

Стає зрозумілим, що результати наступних років цілком відповідають встановленим тенденціям, що значно звужує простір для забезпечення внутрішнього споживчого та інвестиційного попиту, необхідних для відбудови економіки України. Зміни, які відчувають на собі домогосподарства України, несуть певні ризики для їх майбутнього. Однак, не зважаючи на випробування, домогосподарства цілком раціонально оцінюють поточну ситуацію і розвиток подій, продовжують бути оптимістично налаштовані на зміни, шукають механізми адаптації до труднощів – економія грошових ресурсів, дистанційна зайнятість, знаходження додаткових джерел доходів, поширення самозайнятості громадян, організація онлайн-навчання школярів, формування активної громадянської позиції тощо.

Отже, після завершення активної фази війни, економічне відновлення стане пріоритетом для України, як запорука її подальшого виживання та

здобуття гідного місця в спільноті європейських країн. Зазвичай, процес відбудови потребує значних зусиль, але допомога західних партнерів може стати ключовим фактором в успішному відновленні економіки та формуванні нових конкурентних переваг національної економіки. Фінансувати повоєнне відновлення національної економіки передбачено з усіх можливих джерел.

Для цього українською владою було створено низку фондів: Гуманітарний фонд; Фонд відновлення майна та зруйнованої інфраструктури; Фонд підтримки малого та середнього бізнесу; Фонд відновлення та трансформації економіки; Фонд обслуговування та погашення державного боргу. Також власне для відбудови створено окремий Фонд відновлення України [44].

Європа активно сприяє акумулюванню коштів для відновлення України, зокрема для цього енергетичним співтовариством створено для України Фонд відновлення зруйнованої російською війною енергетичної інфраструктури, донорами якого переважно стануть держави-члени ЄС. Наповнювати ці фонди Україна насамперед сподівається через на допомогу країн-партнерів та міжнародних інституцій, зокрема Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Європейського інвестиційного банку, Європейського банку реконструкції та розвитку. Окремим напрямом виступає допомога великих міжнародних компаній та благодійних фондів [45].

Людський капітал є і буде при відновленні економіки однією із основних конкурентних переваг України. Останнє включає в себе розвиток освіти, навчання нових навичок та підтримку науково-дослідницької діяльності. Заходи з підвищення кваліфікації та розвитку інноваційного мислення серед населення, що можуть стати основою для майбутнього економічного розвитку. Паралельно має відбуватися процес повернення втраченого, через вимушену міграцію, людського ресурсу. Ще однією ключовою сферою для відновлення є енергетичний сектор. Інвестиції у сучасні технології та підвищення ефективності виробництва енергії можуть забезпечити сталість та незалежність енергетичної системи країни.

Використання відновлювальних джерел енергії та розвиток новітніх технологій в енергетичному секторі можуть стати конкурентною перевагою.

На нашу переконливу думку, модернізована переробна промисловість, зокрема, максимальна обробка продукції аграрного сектору стане конкурентною перевагою при спрямуванні допомоги в розвиток галузі і проведення відповідно стимулюючої економічної політики. Модернізація виробництва та впровадження новітніх технологій у сільському господарстві можуть підвищити продуктивність та забезпечити стабільність виробництва. Особливу увагу слід приділити тотальній модернізації підприємств на інновацій основі, зокрема на територіях, які найбільше постраждали від воєнних дій. Залучення новітніх технологій, оптимізація виробничих процесів та створення інноваційного бізнессередовища може призвести до виникнення нових конкурентних переваг, а в результаті посилить інтерес інвесторів.

Отже, відновлення економіки після війни за допомогою західних партнерів може стати успішним за умови раціонального та стратегічного напрямку використання цієї допомоги. Однією з ключових умов для формування конкурентних переваг є активне впровадження інновацій. Залучення доцільних технологій, впровадження нових методів управління та створення інноваційних продуктів можуть значно покращити конкурентоспроможність економіки. Формування конкурентних переваг через відновлення людського капіталу, модернізацію виробництва та активне впровадження інновацій може забезпечити стійкий економічний розвиток та підняти конкурентоспроможність країни на міжнародному ринку.

3.3. Вектори відновлення промисловості як стратегічний пріоритет стабілізації бюджетного процесу

Стійкість промисловості в умовах війни та повоєнного відновлення визначається її здатністю ефективно протистояти загрозам, викликам і

ризикам війни, адаптуватися до змін воєнної обстановки без значної втрати функціональності суб'єктів промисловості, зв'язків між ними, а також формувати підґрунтя економічного зростання і розвитку у довгостроковій перспективі. Стійкість промисловості під час війни означає її спроможність виконувати функції підтримки обороноздатності країни, безперебійного виробництва продукції для внутрішнього ринку, участі у міжнародному обміні товарами та міжнародній економічній співпраці. Детермінантами стійкості промисловості у повоєнний період є забезпечення відбудови і реконструкції країни, задоволення інвестиційних і споживчих потреб вітчизняних галузей і населення, збереження експортної орієнтації із залученням до глобальних ланцюгів створення доданої вартості. Векторами довгострокової стійкості промисловості є формування нової технологічної структури промисловості та посилення конкурентних позицій України у несировинних сегментах світового виробництва з урахуванням упровадження принципів Цілей сталого розвитку, дотримання курсу на низьковуглецевий розвиток і «зелений» перехід, досягнення євроінтеграції.

Війна висвітлила уразливі місця у промисловості, водночас, вона надає шанс на відновлення і розвиток секторів і галузей на нових технологічних засадах, здатних забезпечити структурну перебудову з пріоритетним розвитком переробних виробництв, котрі можуть створити міцну основу економіки. Зважаючи на наявну структуру виробництва, першочерговими пріоритетними напрямами для промисловості варто вважати: розвиток машинобудування як галузі середньо- і високотехнологічної продукції, здатної пришвидшити структурні зрушення, створити мультиплікативний ефект в інших секторах, забезпечити зайнятість; значне збільшення обсягів виробництва будівельних матеріалів для потреб повоєнної відбудови країни; відбудова металургійної галузі на новітніх засадах «зеленої» металургії за сучасними екологічними стандартами; поглиблення переробки у галузях, які мають значний сировинний потенціал, насамперед, сільськогосподарської сировини. Необхідність суттєвих парадигмальних змін у підходах до

розвитку промисловості у поступі до євроінтеграції, зокрема її «озеленення» та циркулярність, актуалізує суттєве нарощування вторинного перероблення.

Одним із драйверів розбудови економіки *може стати машинобудування*. У період війни його окремі галузі забезпечують потреби оборони завдяки підтримці розроблення та виробництва інноваційних зразків техніки [47]. У повоєнний період розмінування потребуватиме спеціальної техніки – машин для розмінування, для перевезення вибухонебезпечних предметів, міношукачів, іншої спецтехніки. Протягом багатьох років будуть актуальними потреби в ремонті такої техніки і постачанні запчастин для неї. Українські підприємства, які займаються відповідними виробництвами, мають перспективи їх масштабування. Розбудова транспортної інфраструктури, а також інтеграція України в транс'європейські мережі потребують здійснення суттєвих зрушень у галузі транспортного машинобудування. Розвиток вітчизняного транспортного машинобудування створюватиме позитивний кумулятивний ефект в інших галузях економіки країни – металургії, хімічній промисловості, електротехнічній галузі тощо, стимулюватиме наукову та інноваційну діяльність наукових та проєктно-конструкторських організацій України. Потенціал виробництва широкого спектру продукції з високим рівнем доданої вартості, здатної задовольнити внутрішній попит, міститься у виробництві залізничного рухомого складу. Необхідно модернізувати виробництво, працювати над вдосконаленням конструкцій вантажних вагонів і створенням продукції нового покоління з поліпшеними технічними, екологічними характеристиками та показниками безпеки руху. Актуальним для відновлення фізичної інфраструктури звільнених територій є задіяння важкого машинобудування – виробництва будівельної техніки зокрема, підйомно-транспортного та будівельно-шляхового обладнання. Надзвичайно важливим напрямом є аграрне машинобудування. Послідовна реалізація аграрної реформи, наслідком якої буде зростання припливу інвестицій в аграрний сектор, збільшуватиме попит на сільськогосподарські машини і устаткування – як для великих, так і для

дрібних господарств. Вітчизняне аграрне машинобудування має достатньо виробничих потужностей для виготовлення більшості видів техніки. Але, на жаль, за багатьма експлуатаційними показниками українська сільгосптехніка поки що відстає від іноземних аналогів. Потрібно сприяти поступовому освоєнню підприємствами галузі випуску техніки нового покоління завдяки реалізації спільних інвестиційних проєктів із зарубіжними компаніями. Українські виробники мають відповідні потужності та досвід, щоб долучитися до ланцюгів виробництва обладнання для відновлюваної енергетики, розроблення та впровадження «розумних» енергозберігаючих приладів та інших рішень, необхідних для зменшення залежності від імпорту викопного палива та досягнення чистого нульового викиду в найближчі кілька десятиліть [47].

Після війни *українська металургія має бути відновлена і модернізована за сучасними екологічними стандартами, що сприятиме виконанню зобов'язань України в рамках Угоди про асоціацію з ЄС.* Великий потенціал України у відновлюваній енергетиці, а також запаси залізної руди – основні передумови до «зеленої» металургії й виробництва заліза прямого відновлення (DRI) та гарячобрикетованого заліза. Існують можливості для побудови потужностей DRI на підприємствах в Україні для поставок продукції споживачам ЄС. «Зелена» українська сталь може використовуватися по всій Європі для будівництва вітрових турбін, сонячних електростанцій, нової інфраструктури та транспортних коридорів, швидкісних поїздів, громадського транспорту, а також нового військового та оборонного обладнання для безпеки українських кордонів. Розвиток «зеленої металургії» відповідає цілям екологічного переходу європейських країн [48].

Повоєнна відбудова України *істотно збільшить попит на будівельні матеріали.* Для потреб відновлення важливо нарощувати виробництво будівельних виробів з використанням значних внутрішніх запасів кварцового піску (для виробництва листового скла), будівельного каміння, вогнетривких глин. Відновлення втрачених під час війни та створення нових потужностей

із виробництва будівельних матеріалів має відбуватися, зокрема, у східних і центральних регіонах України, де розташовані унікальні глибоко інтегровані конкурентоспроможні виробничі комплекси з прив'язкою до родовищ і кар'єрів сировини.

Потужним ресурсом для відновлення зруйнованої інфраструктури та енергетичного забезпечення є вторинне перероблення промислових, побутових відходів та відходів руйнування.

Початок в Україні війни спричинив докорінні зміни пріоритетів промислового розвитку, пов'язані насамперед з висуванням на перший план потреб оборони, безпеки держави та населення. Пріоритетними стають галузі, що забезпечуватимуть повний цикл виробництва та експлуатації оборонної продукції та продукції подвійного призначення (окремі підгалузі машинобудування, хімічної, добувної, металургійної галузей тощо), 50 виробництво енергетичної продукції та супутнього обладнання (енергетичне машинобудування, виробництва альтернативних видів енергії тощо), гарантуватимуть продовольчу безпеку (підгалузі харчової промисловості, сільськогосподарське машинобудування тощо) та збереження здоров'я нації (фармацевтика, окремі підгалузі харчової промисловості). За сучасних умов зазначені галузі є стратегічними – такими, що виробляють критично важливу продукцію для функціонування національної економіки з урахуванням соціально-економічних та військово-політичних умов, а також мають високий потенціал внутрішнього виробництва та експорту продукції з високою доданою вартістю.

Отже, в умовах війни та високих інвестиційних ризиків держава має взяти на себе сприяння випереджальному розвитку визначеної низки стратегічних капіталомістких галузей, які закладають основи національної безпеки та генерують технології. Формування переліку стратегічних галузей промисловості має відбуватися на основі експертних міжгалузевих досліджень з урахуванням наступних критеріїв:

- наявність перспективи формування промислової спеціалізації України на внутрішньому та зовнішніх ринках відповідно до ресурсного потенціалу;
- перспективи розвитку «наскрізних» технологій та потужного мультиплікативного ефекту обраних напрямів, що сприятиме зростанню та розвитку якомога ширшого кола галузей економіки;
- високий потенціал формування регіональних точок зростання, що сприятиме зниженню соціальної напруженості та безробіття, подоланню суспільних викликів, пов’язаних з адаптацією уразливих верств населення в умовах війни та повоєнної відбудови;
- низька енергоємність, екологічність та високий потенціал впровадження «зелених» технологій виробництва, що забезпечуватиме конкурентність виробників на європейських ринках в умовах імплементації європейського зеленого курсу та відповідатиме євроінтеграційному порядку денному України.

Дослідження, розробки та їх комерціалізація високотехнологічними галузями визначатимуть майбутнє економіки та потребують залучення стратегічних міжнародних інвесторів. Потужним драйвером економіки вже стає оборонно-промисловий комплекс, де Україна активно співпрацює з іноземними партнерами у виробництві й створенні нових зразків озброєння та техніки. Поряд із ним, до провідних секторів, які стануть основою української економіки, віднесено аграрну галузь, енергетику, ІТ, будівництво та машинобудування.

Державна підтримка стратегічних галузей залишається одним з ефективних інструментів реструктуризації промисловості у світовій практиці. Селективна підтримка стратегічно важливих для національної економіки та безпеки видів економічної діяльності активно застосовується промислово розвиненими країнами ще з середини ХХ ст., причому переважно щодо вузького кола високотехнологічних галузей – виробництв напівпровідників, мікроелектроніки, біотехнологій, аерокосмічних технологій тощо. Отже,

визначення на державному рівні стратегічних галузей промисловості України на сучасному етапі має стати основою для їх пріоритетної державної підтримки з метою забезпечення трансформаційних змін в економіці в умовах дефіциту ресурсів. На відміну від решти країн, що впроваджують селективну підтримку насамперед у високотехнологічних «галузях майбутнього», в Україні формування переліку стратегічних галузей має враховувати специфіку потреб воєнної економіки та повоєнного відновлення. В умовах значного дефіциту ресурсів розвиток потенціалу стратегічних галузей, розроблення критичної сировини та виробництва продукції стратегічного призначення значною мірою спиратимуться на залучення міжнародної допомоги та розвиток міжнародної співпраці. Тому вкрай важливо окреслити задачі та перспективи розвитку стратегічних галузей, сформувавши чіткі цілі, об'єкти і плани залучення іноземних інвестицій та допомоги за обмеженою кількістю стратегічних напрямів, привабливі для міжнародних партнерів.

Отримання Україною статусу країни – кандидата на вступ до ЄС відкриває перспективи модернізації української промисловості на нових технологічних засадах, здатних забезпечити стійкість економіки під час війни і пришвидшити її структурну перебудову у повоєнний період. Рух у напрямі євроінтеграції з послідовним виконанням Україною взятих на себе зобов'язань у рамках Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – УА), активізує зрушення у промисловості, зокрема, у спосіб : стимулювання виробництва більш технологічної продукції, інтеграції України у європейські ланцюги доданої вартості; розвитку підприємництва, впровадження реформ у промисловості та її розбудови унаслідок участі України у фондах і програмах ЄС; реалізації спільних виробничо-інноваційних проєктів у перспективних секторах.

Стимулюванню виробництва більш технологічної продукції, а також інтеграції України у європейські ланцюги доданої вартості сприятиме використання можливостей розширення доступу українських виробників до

внутрішнього ринку ЄС, які розкриває УА. Участь України у фондах і програмах ЄС (зокрема у спеціальних фондах, які є доступними для країн-кандидатів) сприятиме розбудові промислового потенціалу через реалізацію проєктів з відновлення, а також розвитку підприємництва (з вивченням та імплементацією практик ведення бізнесу в ЄС). Модифікація у 2023 р. промислової політики ЄС і ключових для розвитку промисловості Законів відкриває можливості реалізації спільних з Україною виробничо-інноваційних проєктів за перспективними напрямами.

У березні 2023 р. Європейська Комісія подала Закони *«Про промисловість з нульовими викидами»* (Net-Zero Industry Act), а також *«Про критичну сировину»* (EU Critical Raw Materials Act) – з метою пришвидшення екологічного і цифрового переходів, підвищення безпеки і конкурентоспроможності промисловості ЄС. Закон «Про промисловість з нульовими викидами» прискорить прогрес у досягненні кліматичних та енергетичних цілей ЄС до 2030 р. і перехід до кліматичної нейтральності, підвищить конкурентоспроможність промисловості ЄС, створить нові робочі місця та підтримає зусилля ЄС щодо досягнення енергетичної незалежності. Закон також сприятиме створенню вигідних умов для секторів, які відіграють важливу роль у досягненні нетто-нульових викидів до 2050 р. (сонячні фотоелектричні та сонячні теплові технології, берегові вітрові та морські відновлювані технології, технології акумуляторів / накопичувачів, теплові насоси та технології геотермальної енергії, електролізери та паливні елементи, сталі технології біогазу / біометану, технології вловлювання та зберігання вуглецю (CCS), грід-технології) у спосіб сприяння фінансуванню та інвестиціям у зазначені сектори, спрощення адміністративних процедур для виробничих проєктів, забезпечення доступу виробників до державних закупівель та аукціонів, підтримки попиту споживачів, стимулювання інновацій [49 – 51]. Маючи найбільший потенціал сонячної та вітрової енергії в Європі, Україна здатна стати платформою для реалізації сталих інноваційних проєктів у контексті виробництва і постачання «зеленої» енергії

на європейські ринки. Важливо також залучитися у виробничі ланцюги для теплових насосів, обладнання для відновлюваної енергетики, «розумних» енергозберігаючих приладів та інших рішень, необхідних для скорочення залежності від імпорту викопного палива та досягнення чистого нульового викиду в найближчі кілька десятиліть. Закон «Про критичну сировину» має надати ЄС інструменти для забезпечення доступу до сталого постачання критичної сировини. Задоволення кліматичних амбіцій ЄС, цифровізація, «озеленення» економіки потребують застосування рідкоземельних елементів (РЗЕ) і таких металів як літій, титан, галій, германій та інших для виробництва сонячних панелей, батарей, вітряних турбін, комп'ютерних мікросхем тощо.

Україна має потужний потенціал для розвитку сфери критичної сировини і може стати її надійним постачальником для європейських партнерів. Останнім часом щодо цього здійснено низку важливих кроків. У 2021 р. Україна та ЄС уклали Меморандум про стратегічне партнерство щодо критичної сировини та дорожню карту заходів. Партнерство передбачає : інтеграцію ланцюгів створення доданої вартості; співпрацю в галузі досліджень та інновацій; узгодження екологічних, соціальних процедур та підходів, обмін даними. У рамках цієї ініціативи у 2022 р. уряд України взяв участь у зустрічі високого рівня на «Тижні сировинних ресурсів» у Брюсселі, під час якої українська та європейська робочі групи визначили ключові пріоритети та завдання на 2023–2024 рр. За результатами зустрічі сторони домовилися посилити зусилля у напрямі накопичення і оцифрування відповідної екологічної інформації та забезпечення до неї доступу інвесторів, а також провести міжнародний інвестиційний форум для залучення капіталу та технологій у спільні проєкти в Україні з пошуку, видобутку, переробки та виготовлення матеріалів глобального «зеленого порядку денного», а також для мінімізації викликів шантажу діючого кола постачальників та ризиків переривання постачань з їхнього боку [52].

Модернізація промисловості з використанням можливостей, які надає статус країни-кандидата на вступ до ЄС, за пріоритетами розширення виробництва інноваційної продукції вищих переділів у рамках очікуваного отримання «промислового безвізу»; реалізація проєктів відбудови промисловості з виваженою участю України у програмах та ініціативах ЄС; налагодження співпраці з орієнтацією на «попит майбутнього» на засадах всебічного задіяння переваг і ресурсного потенціалу промисловості – все це створить підґрунтя для структурної трансформації й підвищення конкурентоспроможності економіки у повоєнний період.

Отже, до основних напрямів державної промислової політики в умовах війни та повоєнної відбудови варто віднести наступні.

1. Визначення на державному рівні та послідовна реалізація пріоритетів сфокусованої підтримки стратегічних галузей промисловості в умовах дефіциту ресурсів у період війни та в умовах повоєнної відбудови.

2. Стимулювання інвестиційної діяльності у промисловості, орієнтованої на структурну перебудову економіки з пріоритетами розвитку переробних виробництв, створення нових робочих місць.

3. Підтримання адаптивності та функціональності виробничих ланцюгів у промисловості для забезпечення стійкості промислового виробництва в умовах посилення внутрішніх і зовнішніх загроз та викликів.

4. Розбудова машинобудівної промисловості як стратегічно важливої галузі для підтримки обороноздатності країни, її технологічного та інноваційного розвитку, залучення у глобальні ланцюги створення продукції.

5. Модернізація металургійної галузі на новій технологічній базі для забезпечення її відповідності світовим тенденціям, відновлення промисловості через екологічну, «зелену» трансформацію виробництва сталі.

6. Розвиток галузі будівельних матеріалів з орієнтованими на внутрішній ринок виробництвами для забезпечення повоєнного відновлення економіки.

7. Поглиблення ступеня промислового перероблення сільськогосподарської сировини, з метою забезпечення продовольчої безпеки

України, збільшення експортних надходжень та зміцнення зовнішньоекономічної безпеки в умовах запровадження низкою країн обмежень на імпорт сільськогосподарської сировини з України.

8. Реалізація системних проєктів з оновлення можливостей освоєння спільно з міжнародними інвесторами українських родовищ корисних копалин.

9. Стимулювання вторинного перероблення сировинних ресурсів, що зменшуватиме використання невідновлюваної сировини у промисловому виробництві, формуватиме ресурс для відновлення зруйнованої інфраструктури та енергетичного забезпечення країни, сприятиме пришвидшеній інтеграції України до європейського порядку денного «зеленого курсу».

10. Подальше адаптування українського законодавства до європейських норм і вимог, поглиблення інтеграції українського бізнесу до ринків ЄС, запровадження «промислового безвізу», пришвидшення секторальної інтеграції.

Висновки до розділу 3

Основними пріоритетами бюджету є підвищення обороноздатності держави та забезпечення соціальної стабільності в суспільстві, що потребує стійких надходжень до бюджету. Важливого значення набуває питання дієвого розподілу обмежених бюджетних ресурсів особливо в умовах воєнного стану. Розвиток системи планування та виконання бюджетів, який ґрунтується на принципах програмноцільового методу, потребує посилення спрямованості бюджетного планування на кінцеві результати, підвищення ефективності використання бюджетних коштів. Відповідні бюджетні механізми мають забезпечити бюджетну рівновагу та дієвий вплив на соціальноекономічні процеси. Бюджетна політика визначає можливість збалансованого управління фінансовими ресурсами державного сектору

економіки. Держава на початковому етапі повномасштабної війни запровадила низку фіскальних стимулів з метою підтримки економіки та споживання. Держава має посилити якість координації бюджетноподаткової та монетарної політики задля утримання макроекономічної стабільності. Підходи до підвищення дієвості механізмів формування бюджету країни в умовах воєнного стану мають базуватися на інституційній взаємодії фінансово-бюджетних регуляторів. Бюджетна підтримка населення є основною у нейтралізації наслідків військових дій, тому повинна знаходити відображення у видатках державного бюджету.

Відновлення економіки після війни за допомогою західних партнерів може стати успішним за умови раціонального та стратегічного напрямку використання цієї допомоги. Однією з ключових умов для формування конкурентних переваг є активне впровадження інновацій. Залучення доцільних технологій, впровадження нових методів управління та створення інноваційних продуктів можуть значно покращити конкурентоспроможність економіки. Формування конкурентних переваг через відновлення людського капіталу, модернізацію виробництва та активне впровадження інновацій може забезпечити стійкий економічний розвиток та підняти конкурентоспроможність країни на міжнародному ринку.

До основних напрямів державної промислової політики в умовах війни та повоєнної відбудови варто віднести наступні:

– визначення на державному рівні та послідовна реалізація пріоритетів сфокусованої підтримки стратегічних галузей промисловості в умовах дефіциту ресурсів у період війни та в умовах повоєнної відбудови;

– стимулювання інвестиційної діяльності у промисловості, орієнтованої на структурну перебудову економіки з пріоритетами розвитку переробних виробництв, створення нових робочих місць;

– підтримання адаптивності та функціональності виробничих ланцюгів у промисловості для забезпечення стійкості промислового виробництва в умовах посилення внутрішніх і зовнішніх загроз та викликів;

– розбудова машинобудівної промисловості як стратегічно важливої галузі для підтримки обороноздатності країни, її технологічного та інноваційного розвитку, залучення у глобальні ланцюги створення продукції.;

– модернізація металургійної галузі на новій технологічній базі для забезпечення її відповідності світовим тенденціям, відновлення промисловості через екологічну, «зелену» трансформацію виробництва сталі;

– розвиток галузі будівельних матеріалів з орієнтованими на внутрішній ринок виробництвами для забезпечення повоєнного відновлення економіки;

– поглиблення ступеня промислового перероблення сільськогосподарської сировини, з метою забезпечення продовольчої безпеки України, збільшення експортних надходжень та зміцнення зовнішньоекономічної безпеки в умовах запровадження низкою країн обмежень на імпорт сільськогосподарської сировини з України;

– реалізація системних проєктів з оновлення можливостей освоєння спільно з міжнародними інвесторами українських родовищ корисних копалин;

– стимулювання вторинного перероблення сировинних ресурсів, що зменшуватиме використання невідновлюваної сировини у промисловому виробництві, формуватиме ресурс для відновлення зруйнованої інфраструктури та енергетичного забезпечення країни, сприятиме пришвидшеній інтеграції України до європейського порядку денного «зеленого курсу»;

– подальше адаптування українського законодавства до європейських норм і вимог, поглиблення інтеграції українського бізнесу до ринків ЄС, запровадження «промислового безвізу», пришвидшення секторальної інтеграції.

ВИСНОВКИ

Фінансова система України в умовах війни зіткнулася з найбільшими труднощами, які призвели до суттєвих втрат, водночас, фінансова система себе показала дієвою та міцною й змогла втриматися у перші дні війни, швидко адаптуватися до воєнного стану та продовжила розвиток економіки. Напрямками реформування фінансової системи в умовах війни мають стати: ефективне управління податковими ризиками; розвиток державного внутрішнього фінансового контролю; підвищення прозорості бюджету; реформування бухгалтерського обліку та аудиту; підвищення ефективності розподілу та використання бюджетних коштів за рахунок впровадження середньострокового бюджетного планування, розвитку програмно-цільового методу у бюджетному процесі; удосконалення міжбюджетних відносин; підвищення інституційної спроможності Міністерства фінансів України; верифікація державних виплат; моніторинг адміністрування Державною податковою службою України баз даних та інформаційних ресурсів; спрощення, побудова ефективної, справедливої податкової та митної систем, що сприяють економічному розвитку та відповідають стандартам Європейського Союзу.

Оцінка впливу воєнного стану на стійкість фінансової системи та управління державними фінансами України виявила суттєві зміни у фінансовому управлінні та використанні ресурсів. Різке збільшення видатків на оборону та соціальний захист на тлі обмеженого бюджету призвело до значного зростання дефіциту. Це поставило нагальну потребу у пошуку нових джерел фінансування, ефективному управлінні грошовими потоками та розробці рішень для мінімізації ризиків. Воєнна агресія також спричинила скорочення податкових надходжень, зростання державного боргу та посилення економічних труднощів. Ці обставини вплинули на ключові аспекти трансформації фінансової системи, включаючи підвищення залежності від зовнішніх джерел фінансування, обмеження банківської

діяльності та зростання ролі НБУ у забезпеченні фінансової стабільності. Воєнний стан суттєво впливає на фінансову стійкість країни, вимагаючи впровадження системних змін у фінансовому менеджменті, а також активного управління ризиками. Для підтримки фінансової стабільності важливо враховувати тенденції трансформації, розробляти адаптивні стратегії та вивчати найкращі практики у забезпеченні стійкості. Майбутні дослідження допоможуть глибше зрозуміти вплив воєнних конфліктів на фінансову систему. Це включає вивчення ефективних стратегій управління фінансами в умовах війни, аналіз міжнародних донорських програм, а також оптимізацію управління фінансовими ресурсами для забезпечення стабільності під час війни і період відновлення України.

Економіка України, зокрема і бюджетна система, значною мірою постраждала від війни та зазнала значних руйнівних змін. Здолати негативні наслідки можна буде лише після завершення воєнних дій, але вже сьогодні важливо розробити стратегію повоєнного розвитку, визначити цілі та заходи, розрахувати ресурси та джерела їх надходжень, а також створити передумови для швидкого відновлення – прозору, сучасну, стійку бюджетну систему, забезпечену кваліфікованими фахівцями. Видаткова складова бюджету під час війни повинна бути спрямована здебільшого на фінансування оборони та безпеки держави, тоді як післявоєнний розвиток передбачатиме фокусування на інфраструктурі, енергетиці, ВПК, ІТ-сфері та інших конкурентоспроможних та інноваційних галузях, підтримці малого й середнього бізнесу та соціальної сфери – насамперед забезпеченні допомоги вимушеним переселенцям, військовим та їхнім сім’ям. Крім матеріальної допомоги, важливим напрямом фінансування має бути надання психологічної та консультативної допомоги військовим і переміщеним особам для їх реінтеграції у соціально-економічні відносини та ринок праці, а також уникнення травматичних ситуацій у суспільстві.

Формування та реалізація бюджетної політики, її пріоритетів навіть у мирний час є доволі складним завданням, оскільки необхідно враховувати

об’єктивні й суб’єктивні, часто різнопланові, суперечливі чинники соціально-економічного розвитку, інтереси різних груп населення тощо. Дослідження показало, що в умовах війни влада і суспільство в Україні згуртувалися з метою консолідації зусиль щодо зміни змісту пріоритетів бюджетної політики і спрямування бюджетних видатків на екзистенціальні загрози. Переспрямування значного обсягу фінансових ресурсів на потреби сектору безпеки та оборони України є доцільним, обґрунтованим і виправданим кроком Уряду: будь-яка країна, котра зазнала зовнішньої збройної агресії, втрачає суттєві надходження до бюджету і змушена терміново шукати джерела покриття його дефіциту, обслуговування держборгу і при цьому забезпечувати повноту фінансування захищених статей та потреб ЗСУ для посилення спроможності армії. Переорієнтація пріоритетів бюджетної політики в умовах війни вказує на посилення фінансування одних напрямів і зменшення інших.

У післявоєнний період пріоритети бюджетної політики теж зміняться, виходячи з тих завдань і цілей, які визначатимуться середньо- й довгостроковими програмами, проєктами відновлення та розвитку України. Водночас завдання нарощування військового потенціалу ЗСУ та розвитку військово-промислового комплексу і надалі залишатиметься одним із пріоритетних напрямів бюджетної політики. Чіткість визначення та ефективність реалізації пріоритетів бюджетної політики залежать від усвідомлення першочергових завдань, об’єктивної оцінки поточного стану функціонування економіки, узгодження параметрів бюджетної політики з податковою, коротко- та довгостроковою стратегією розвитку держави. Встановлено, що з Державного бюджету України фінансуються завдання, які є пріоритетами держави у реагуванні на загрози війни, що дає нам підстави обґрунтовано стверджувати і в подальшому розрізняти державний бюджет також за військовою ознакою.

У 2024 році фінансова спроможність територіальних громад України продовжує залишатися однією з головних тем дослідження. Місцеві бюджети

є основою для забезпечення життєдіяльності громад, фінансування інфраструктурних проєктів, соціальних програм, підтримки ВПО та релокованого бізнесу та багатьох інших потреб. Проте війна та економічні виклики, з якими стикається країна, суттєво вплинули на розподіл ресурсів, дохідну частину місцевих бюджетів і загальний баланс між громадами. Війна значно вплинула на стан місцевих бюджетів України, створивши численні виклики та проблеми, які громади змушені вирішувати в умовах воєнного часу. Основні наслідки можна розділити на кілька основних аспектів:

- зниження податкових надходжень;
- зростання нерівності між громадами;
- зростання витрат на оборону і гуманітарні потреби;
- релокація бізнесу;
- роль військового ПДФО;
- скорочення інвестицій;
- інфляційний тиск.

Аналіз місцевих бюджетів у 2024 році виявляє суттєві зміни, зумовлені впливом війни та бюджетними новаціями. Збройний конфлікт значно вплинув на фінансову спроможність громад, спричинивши диспропорції у розподілі ресурсів та створивши нові виклики для місцевого самоврядування. Одним із осонвних факторів, що вплинув на місцеві бюджети, стало вилучення військового податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) з грошового забезпечення військовослужбовців. До жовтня 2023 року цей податок був вагомим джерелом доходів для багатьох громад, особливо тих, на території яких розміщені військові частини. Вилучення військового ПДФО призвело до зниження частки місцевих доходів у зведеному бюджеті України: з 24,4% у 2022 році до 17,8% у 2023 році та до 15,8% за перші дев'ять місяців 2024 року. Ця ситуація посилила диспропорції між громадами: ті, що раніше отримували суттєві надходження від військового ПДФО, тепер стикаються з фінансовими труднощами, тоді як менш залежні від цього джерела зберегли відносну стабільність. Водночас, війна призвела

до скорочення надходжень одних місцевих податків, зокрема плати за землю, але певне зростання інших (єдиного податку). Разом з тим, в окремих громадах спостерігається суттєве скорочення надходжень через зниження економічної активності та пошкодження інфраструктури. Це свідчить про необхідність перегляду механізмів фінансового вирівнювання та підтримки громад, особливо в умовах війни. Для забезпечення сталого розвитку громад необхідно розробити стратегії, спрямовані на подолання диспропорцій та зміцнення фінансової бази місцевих бюджетів.

Дослідженням встановлено, що в умовах воєнного стану змінилося бюджетне законодавство і відповідно методи і способи управління фінансовими ресурсами, як державного, так і місцевих бюджетів. Законодавець спростив процедуру та розширив повноваження уряду та органів місцевого самоврядування щодо управління та використання, як коштів державного, так і місцевих бюджетів. З початком російського вторгнення, доходи бюджету суттєво знизилися через припинення підприємницької та зовнішньоекономічної діяльності підприємств. Зріс дефіцит бюджету, а також виникли проблеми з обслуговуванням державного боргу. Загалом змінилися умови формування і виконання державного та місцевих бюджетів. Дослідженням також встановлено, що найбільшу частку бюджетних надходжень у 2022 – 2023 рр. та 9 місяцях 2024 р. склали міжнародні гранти (дарунки) від країн-партнерів та міжнародних інституцій.

Встановлено, що в умовах воєнного стану, актуальним є питання раціонального розподілу видатків усіх рівнів бюджету з особливим акцентом на ефективності їх використання для посилення спроможностей ЗСУ, відновлення зруйнованих об’єктів критичної інфраструктури, фінансування інших життєво важливих для України та її громадян, заходах, бюджетних програмах тощо. Цей напрям повинен бути подальшою перспективою наукових досліджень, адже вже зараз необхідно формувати потужний кейс фінансової та іншої матеріально-технічної допомоги на відновлення України після нашої перемоги.

Основними пріоритетами бюджету є підвищення обороноздатності держави та забезпечення соціальної стабільності в суспільстві, що потребує стійких надходжень до бюджету. Важливого значення набуває питання дієвого розподілу обмежених бюджетних ресурсів особливо в умовах воєнного стану. Розвиток системи планування та виконання бюджетів, який ґрунтується на принципах програмноцільового методу, потребує посилення спрямованості бюджетного планування на кінцеві результати, підвищення ефективності використання бюджетних коштів. Відповідні бюджетні механізми мають забезпечити бюджетну рівновагу та дієвий вплив на соціальноекономічні процеси. Бюджетна політика визначає можливість збалансованого управління фінансовими ресурсами державного сектору економіки. Держава на початковому етапі повномасштабної війни запровадила низку фіскальних стимулів з метою підтримки економіки та споживання. Держава має посилити якість координації бюджетноподаткової та монетарної політики задля утримання макроекономічної стабільності. Підходи до підвищення дієвості механізмів формування бюджету країни в умовах воєнного стану мають базуватися на інституційній взаємодії фінансово-бюджетних регуляторів. Бюджетна підтримка населення є основною у нейтралізації наслідків військових дій, тому повинна знаходити відображення у видатках державного бюджету.

Відновлення економіки після війни за допомогою західних партнерів може стати успішним за умови раціонального та стратегічного напрямку використання цієї допомоги. Однією з ключових умов для формування конкурентних переваг є активне впровадження інновацій. Залучення доцільних технологій, впровадження нових методів управління та створення інноваційних продуктів можуть значно покращити конкурентоспроможність економіки. Формування конкурентних переваг через відновлення людського капіталу, модернізацію виробництва та активне впровадження інновацій може забезпечити стійкий економічний розвиток та підняти конкурентоспроможність країни на міжнародному ринку.

До основних напрямів державної промислової політики в умовах війни та повоєнної відбудови варто віднести наступні:

– визначення на державному рівні та послідовна реалізація пріоритетів сфокусованої підтримки стратегічних галузей промисловості в умовах дефіциту ресурсів у період війни та в умовах повоєнної відбудови;

– стимулювання інвестиційної діяльності у промисловості, орієнтованої на структурну перебудову економіки з пріоритетами розвитку переробних виробництв, створення нових робочих місць;

– підтримання адаптивності та функціональності виробничих ланцюгів у промисловості для забезпечення стійкості промислового виробництва в умовах посилення внутрішніх і зовнішніх загроз та викликів;

– розбудова машинобудівної промисловості як стратегічно важливої галузі для підтримки обороноздатності країни, її технологічного та інноваційного розвитку, залучення у глобальні ланцюги створення продукції.;

– модернізація металургійної галузі на новій технологічній базі для забезпечення її відповідності світовим тенденціям, відновлення промисловості через екологічну, «зелену» трансформацію виробництва сталі;

– розвиток галузі будівельних матеріалів з орієнтованими на внутрішній ринок виробництвами для забезпечення повоєнного відновлення економіки;

– поглиблення ступеня промислового перероблення сільськогосподарської сировини, з метою забезпечення продовольчої безпеки України, збільшення експортних надходжень та зміцнення зовнішньоекономічної безпеки в умовах запровадження низкою країн обмежень на імпорт сільськогосподарської сировини з України;

– реалізація системних проєктів з оновлення можливостей освоєння спільно з міжнародними інвесторами українських родовищ корисних копалин;

– стимулювання вторинного перероблення сировинних ресурсів, що зменшуватиме використання невідновлюваної сировини у промисловому виробництві, формуватиме ресурс для відновлення зруйнованої інфраструктури та енергетичного забезпечення країни, сприятиме пришвидшеній інтеграції України до європейського порядку денного «зеленого курсу»;

подальше адаптування українського законодавства до європейських норм і вимог, поглиблення інтеграції українського бізнесу до ринків ЄС, запровадження «промислового безвізу», пришвидшення секторальної інтеграції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гетманцев Д. В умовах війни робота держави з економікою має базуватися на військових законах. URL: https://interfax.com.ua/news/interview/812130.html (дата звернення: 09.10.2024).

2. Замкова Н., Гнидюк І. Фінансова політика субнаціонального рівня. Вісник КНТЕУ. 2020. № 3. С. 66–78. URL: http://visnik.knute.edu.ua/files/2020/03/06.pdf (дата звернення: 02.10.2024).

3. Железняк Я. Держбюджет у серпні поставив позитивні рекорди, але розслаблятися не можна. URL: https://lb.ua/blog/yaroslav_zhelezniak/5218_derzhbyudzhet_serpni_postaviv.html (дата звернення: 08.10.2024).

4. Доронцева Є. Державне регулювання під час війни: як НБУ адаптував фінансову систему України до нових умов впродовж ста днів воєнного стану. URL: https://voxukraine.org/derzhavne-regulyuvannya-pid-chas-vijny-yak-nbu-adaptuvav-finansovu-systemu-ukrayiny-do-novyh-umov-vprodovzh-sta-dniv-voyennogo-stanu/ (дата звернення: 05.10.2024).

5. Маршук Л. М., Мовчан Д. О., Покойовий О. О. Особливості фінансової системи в умовах воєнного стану. Економіка та суспільство. 2022. № 37. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/ view/1228 (дата звернення: 07.10.2024).

6. Нікітішин А. О. Податкова політика в умовах економічних перетворень : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 480 с.

7. Особливості застосування методів регулювання інноваційного розвитку економіки України в умовах військового часу / С. В. Котельбан. // Ефективна економіка. – 2022. – № 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2022_12_26 (дата звернення: 10.10.2024).

8. Борщевський, В. В., Василиця, О. Б., (2022). Публічне управління в умовах воєнного стану: інституційні трансформації, стратегічне планування та механізми розвитку (2(76), с. 30–35. URL:

http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/2_2022/5.pdf (дата звернення: 10.10.2024).

9. Губерська, Н. Л.,Чуприна, Л. М. (2021). Загальнотеоретична характеристика публічних фінансів в Україні та актуальні питання їх правового регулювання. Юридичний бюлетень, (22), с. 76-84.

10. Орел, А., (2023). Особливості фінансової системи в економічних процесах країни, с. 25–32. URL: https://cmi.politehnica.zp.ua/index.php/journal/article/view/75 (дата звернення: 10.10.2024).

11. Офіційний державний веб-портал. Міністерство фінансів України. URL: https://openbudget.gov.ua/ (дата звернення: 10.10.2024).

12. N. Davydenko, N. Wasilewska, S. Boiko, M. Wasilewski. (2022) Development of Rural Areas in Ukraine in the Context of Decentralization: An Empirical Study. Sustainability. 2022. Vol. 14 (11). URL: https://www.mdpi.com/2071-1050/14/11/6730.

13. Козловський, В. О. (2023). Менеджмент вітчизняних підприємств в умовах воєнного стану. Вінниця: ВНТУ. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/52183/2/zbirn2023.pdf#page=307 (дата звернення: 10.10.2024).

14. Чернишова, О., Чорновол, А., Мирончук, В. (2022). Функціонування фінансового сектору України в умовах воєнного стану. Економіка та суспільство, (38). URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1304 (дата звернення: 12.10.2024).

15. Davydenko N. (2015) Genesis of enterprise financial security. Economic Processes Management: International Scientific E-Journal. 2015. № 2. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/40296/1/Davydenko.pdf;jsessionid=F27ED96D1F3D4B40513DA7D8E9CE8479 (дата звернення: 12.10.2024).

16. Скрипник Г.О. (2017). Дефіцит Державного бюджету та шляхи його подолання. Вісник Хмельницького національного університету. 2017. № 5 С. 249–253. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/pdfbase/2017/2017_5/jrn/pdf/48.pdf (дата звернення: 12.10.2024).

17. Буй Т. Г., Прімєрова О. К. Бюджетна система України: вплив війни та виклики повоєнної відбудови. URL: http://spne.ukma.edu.ua/article/view/289545/283094 (дата звернення: 10.10.2024).

18. Bui, T., & Kovalchuk, O. (2020). Financial decentralization and fiscal imbalance of local budgets in Ukraine. Scientific Papers NaUKMA. Economics, 5(1), 21–26. https://doi.org/10.18523/2519-4739. 20205.1.21-26. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/items/cd6fcbf1-3c21-49c8-b165-89ce273b27f5 (дата звернення: 10.10.2024).

19. Радіонов Ю.Д. Пріоритети бюджетної політики в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України. URL: https://finukr.org.ua/docs/FU_23_09_024_uk.pdf (дата звернення: 11.11.2024).

20. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text (дата звернення: 20.10.2024).

21. Крикун Т. І. Пріоритети формування бюджетної політики. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 16. С. 28–32. URL: https://doi.org/10.32702/2306-6814.2019.16.28. (дата звернення: 21.10.2024).

22. Міністерство фінансів України. Офіційний сайт. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_u_sichni-veresni_2024_roku_do_zagalnogo_fondu_derzhbiudzhetu_nadiishlo_154_trln_grn-4812 (дата звернення: 25.10.2024).

23. Огляд інструментів підтримки фінансової стійкості у період воєнного стану в Україні (вересень – жовтень 2024 року). URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-pidtrymky-finansovoyi-stiykosti-u-period-voyennoho-10 (дата звернення: 20.11.2024).

24. Податковий Кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text (дата звернення: 21.11.2024).

25. Про затвердження Методології проведення оцінювання інструментів податкової політики, які призводять до податкових видатків. Наказ МФУ від 27.09.2024 № 474. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0474201-24#Text (дата звернення: 12.10.2024).

26. Інфляційний звіт (жовтень 2024 року) НБУ. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2024-Q4.pdf?v=9 (дата звернення: 01.11.2024).

27. Аналіз місцевих бюджетів за 9 місяців 2024 року. URL: https://decentralization.ua/en/news/18931 (дата звернення: 25.11.2024).

28. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки та плану заходів з її реалізації. Розпорядження КМУ від 29 грудня 2021 р. № 1805-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2021-%D1%80#Text (дата звернення: 21.11.2024).

29. Місцеві бюджети 2024. URL: https://decentralization.ua/en/news/18972 (дата звернення: 02.12.2024).

30. Скрипник Г.О. Місцеві бюджети: сучасний стан та особливості формування. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3880/3817 (дата звернення: 11.11.2024).

31. Вплив війни на бюджети територіальних громад. Аналітичне дослідження показників бюджетів за 2021–2023 роки громад-партнерок Програми USAID DOBRE. URL: https://decentralization.ua/news/18647 (дата звернення: 20.10.2024).

32. Державний веб-портал бюджету для громадян. Open budjet: сайт. URL: https://openbudget.gov.ua/ (дата звернення: 15.11.2024).

33. Ставки, індекси, тарифи. Офіційний сайт МФУ. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/ (дата звернення: 15.11.2024).

34. Реєстр державних гарантій. Міністерство фінансів України: офіційний сайт. URL: https://mof.gov.ua/uk/reestrderzhavnih-garantij (дата звернення: 15.11.2024).

35. Видатки та доходи бюджету Фонду. Архіви за 2019–2023 роки. Пенсійний фонд України. URL: https://www.pfu.gov.ua/statystyka/vydatky-ta-dohody-byudzhetu-fondu/arhiv-zapitannya-vidpovidi-peremishhenimvydatky-ta-dohody-byudzhetu-fondu/ (дата звернення: 15.11.2024).

36. У процесі відбудови України знадобляться великі обсяги якісних будівельних матеріалів: але зараз галузь в кризі. URL: https://uspp.ua/news/ostanni-novyny/2019/u-protsesi-vidbudovy-ukrainy-znadobliatsia-velyki-obsiahy-iakisnykh-budivelnykh-materialiv-ale-zaraz-haluz-v-kryzi (дата звернення: 22.10.2024).

37. Стасюк А. «Ймовірність блекауту не перевищує 15–20%». Чи готова українська енергетична система до нових обстрілів РФ. URL: https://suspilne.media/581851-jmovirnist-blekautu-ne-perevisue-15-20-ci-gotova-ukrainska-energeticna-sistema-do-novih-obstriliv-rf/ (дата звернення: 22.10.2024).

38. Берестенко В. Як логістика адаптувалася до війни. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/ 2023/07/24/702529/ (дата звернення: 22.10.2024).

39. Криволап К. Як війна змінила економічну географію країни. URL: https://www.epravda.com.ua/ columns/2023/10/19/705648/ (дата звернення: 26.10.2024).

40. Український бізнес під час війни: реальна аналітика та перспективи на майбутнє у 2024 році. URL: https://finstream.ua/ukrayinskyj-biznes-pid-chas-vijny-analityka/ (дата звернення: 22.10.2024).

41. Український бізнес та суспільство під час війни: Gradus Research. URL: https://gradus.app/uk/open-reports/ (дата звернення: 22.10.2024).

42. Як змінився рівень якості життя в Україні через війну: Gradus Research. URL: https://gradus.app/uk/ open-reports/ (дата звернення: 28.10.2024).

43. Вишлінський Г., Михайлишина Д., Самойлюк М., Томіліна М. Біженці з України: хто вони, скільки їх та як їх повернути? Фінальний звіт. Центр економічної стратегії. URL: https://ces.org.ua/category/research-list/ page/3/ (дата звернення: 28.10.2024).

44. Урядовий портал. URL: https://www.kmu.gov.ua/gromadskosti/fondi-vidnovlennya-ukrayini (дата звернення: 17.10.2024).

45. Біла І.С. Економіка війни в Україні: наслідки та можливі конкурентні переваги в повоєнний період. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3505/3434 (дата звернення: 09.09.2024).

46. Про внесення змін до до Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки. Постанова КМУ від 13 серпня 2024 р. № 940. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/940-2024-%D0%BF#Text (дата звернення: 24.10.2024).

47. Пріоритети розвитку реального сектора в умовах війни та повоєнного відновлення економіки України : аналіт. доп. / [О. В. Собкевич, А. В. Шевченко, В. М. Русан та ін.] ; за загальн. ред. Я. А. Жаліла – Київ : НІСД, 2024. – 104 с. – https://doi.org/10.53679/NISSanalytrep.2024.03.

48. A European Green Deal. Striving to be the first climate-neutral continent, 2019. URL: https://ec.europa.eu/newsroom/know4pol/items/664852 (дата звернення: 12.09.2024).

49. Net Zero Industry Act. Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on establishing a framework of measures for strengthening Europe’s net-zero technology products manufacturing ecosystem (Net Zero Industry Act). 16 March 2023. URL: https://single-market-

economy.ec.europa.eu/publications/net-zero-industry-act_en (дата звернення: 21.10.2024).

50. European Critical Raw Materials Act. Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council establishing a framework for ensuring a secure and sustainable supply of critical raw materials and amending Regulations (EU) 168/2013, (EU) 2018/858, 2018/1724 and (EU) 2019/102. 16 March 2023. URL: https://single-market-economy.ec.europa.eu/publications/european-critical-raw-materials-act_en (дата звернення: 12.10.2024).

51. The Net-Zero Industry Act : Accelerating the transition to climate neutrality. URL: https://single-market-economy.ec.europa.eu/industry/sustainability/net-zero-industry-act_e (дата звернення: 10.10.2024).

52. Україна та Європейський Союз поглиблюють партнерство у сфері критичної сировини. URL: https://www.geo.gov.ua/ukrayina-ta-yevropeyskyy-soiuz-pohlybliuiut-partnerstvo-u-sferi-krytychnoyi-syrovyny/ (дата звернення: 10.10.2024).